

Kader

Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving

RWS Informatie

Datum 21 augustus 2017
Status Definitief

Colofon

Naam Standaard	Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving
Beschrijving:	Borging van Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving in aanleg- en onderhoudsprojecten op het Hoofdwegennet, Hoofdwatersysteem en Hoofdvaarwegennet van Rijkswaterstaat
Verantwoordelijke PE:	Aanleg & Onderhoud (Jean-Luc Beguin)
Gebruik in processen:	Aanleg & Onderhoud, Omgevings- en Assetmanagement
Soort document:	Kader
Netwerk:	Hoofdwegennet, Hoofdvaarwegennet, Hoofdwatersysteem, Leefomgeving
Toepassingsgebied:	Intern RWS, bij: • Aanlegprojecten, van verkenning tot oplevering; • Onderhoudsprojecten, van planuitwerking tot einde contract.
Kennisveld:	Leefomgeving
Werkveld:	Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving
Beveiliging:	RWS Informatie
Inhoudelijk beheerder:	GPO, afdeling Advies Technisch Management, Jacqueline Rijpert
Verbetervoorstellen:	Jacqueline Rijpert
WW RWS Nummer:	1057
Datum vaststelling:	21 augustus 2017
Vastgesteld door:	Regieraad WWAO
Van kracht vanaf:	21 augustus 2017
Overgangsregeling:	21 augustus 2017
Versienummer:	2.1
Houdbaar tot:	tot nieuwe versie verschijnt
Gebruikersgroepen:	Projectmanager (PM) Technisch manager (TM) Omgevingsmanager (OM) Contractmanager (CM) Manager projectbeheersing (MPB) Coördinator RK&V Adviseur RK&V Assetmanager
Externe gebruikers:	Opdrachtnemers (aannemers, ingenieursbureaus, (landschaps)architecten), stakeholders (gemeenten, provincies, etc), College van Rijksadviseurs
Afwijken van kader:	Zie Handreiking RWS-kaderproces hoe de omgang met wensen tot afwijken van kaders is geregeld.

Versie	Datum	Wijzigingen
1.0	2012	Vastgesteld door proceseigenaar
2.1	2017	Samenvoegen Kader en handreiking RK&V plus diverse actualisaties en verbeteringen

Toelichting – Wijzigingen in handreiking versie 2.1 t.o.v. versie 1.0

Deze handreiking is op enkele onderdelen gewijzigd t.o.v. de vorige versie. De belangrijkste inhoudelijke verschillen zijn:

- De werkwijze ten aanzien van ruimtelijke kwaliteit in de fase van Beheer en Onderhoud is toegevoegd. Belangrijk motto is: beheerbewust ontwerpen en ontwerp-bewust beheren.
- De toevoeging van de Onderzoeksfase en Verkenningfase, omdat het voortraject zeer bepalend is voor de opvolgende fases. Hoewel deze twee fases niet onder RWS vallen, is het in het belang van ruimtelijke kwaliteit en in het belang van RWS en stakeholders dat er een doorgaande lijn zit in de opeenvolgende stappen.
- Toevoeging van de te volgen werkwijze, in de situatie dat een gemeente geen gebruik meer maakt van een welstandsadvies, naar aanleiding van de veranderde regelgeving hieromtrent.
- Een overzichtelijke matrix van alle rollen en verantwoordelijkheden gedurende alle fases.
- Een apart hoofdstuk over ruimtelijke kwaliteit en de integrale inkoopafweging, waarin de werkwijze staat met betrekking tot de contractvoorbereiding waarbij ingegaan wordt op de contractvorm, EMVI-BPKV, de aanbestedingsprocedure, de ontwerp-vrijheid en de uit te vragen aanbestedingsproducten voor RK&V.
- Tot slot ligt er in deze versie veel meer nadruk op de integraliteit van het ont-werpproces, wat zich in alle fases en op allerlei vlakken uit. Denk bijvoorbeeld aan de impact van duurzame energie op het ruimtebeslag van ons areaal. In veel geval-len kan de nieuwe werkwijze leiden tot winst op het gebied van kwaliteit, tijd, geld en versoepeling van de samenwerking.
- De nieuwe versie geeft veel praktische informatie en links weer, zoals contactge-gevens van adviseurs en coördinatoren, maar ook verwijzingen naar tools zoals de Omgevingswijzer en de Aanpak Duurzame GWW en een hoofdstuk met veelgestelde vragen en handige tips.

Inhoudsopgave

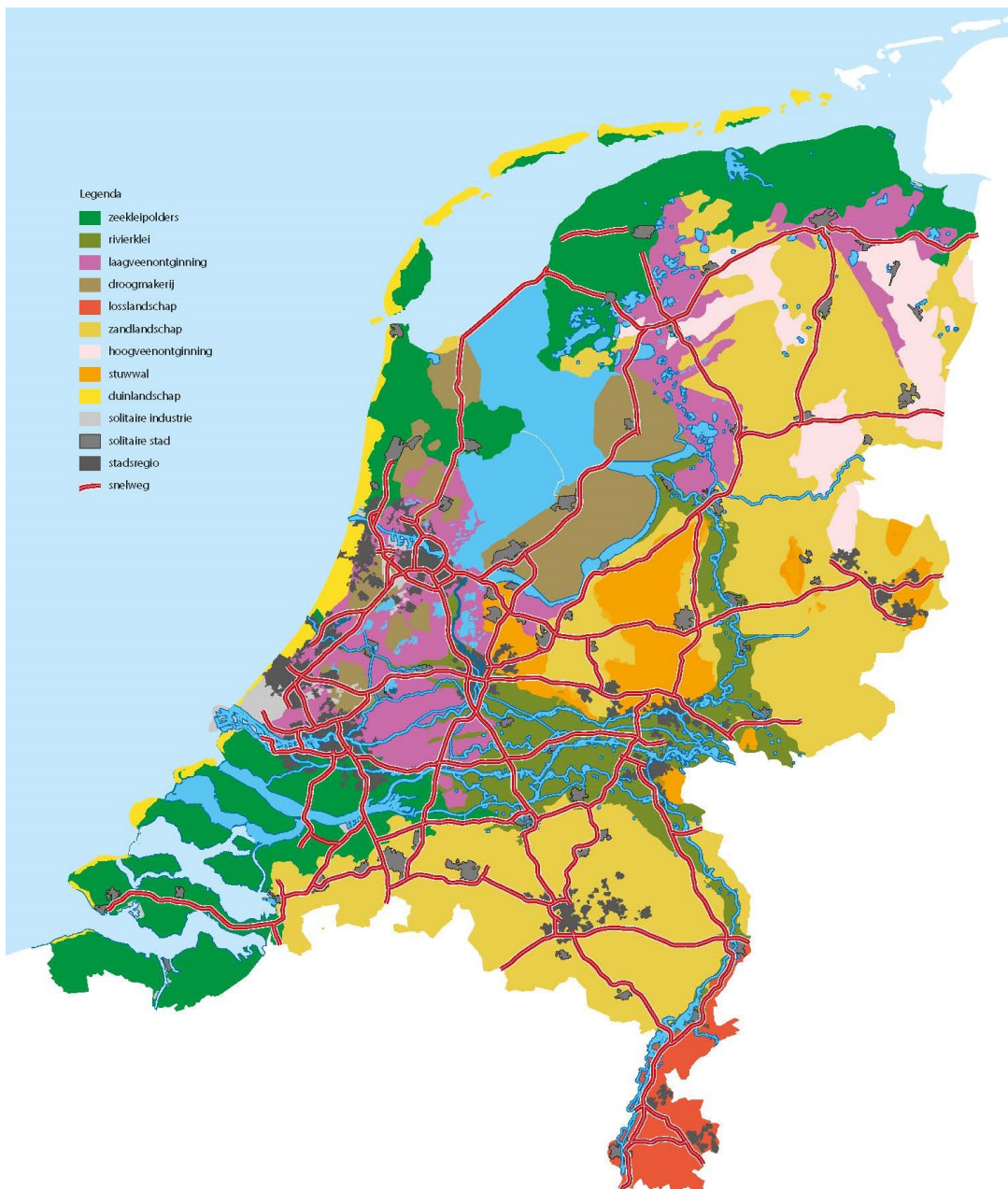
Uitgangspunten	9
1 Inleiding	11
1.1 Aanleiding	11
1.2 Doel	12
1.3 Context van Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving	13
1.4 Voor wie is dit Kader Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving bedoeld?	13
1.5 Gebruikswijzer	14
1.6 Leeswijzer	15
2 Belang en positie van Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving	17
2.1 Het belang van de borging van Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving	17
2.2 Het beleid met betrekking tot ruimtelijke kwaliteit	18
2.3 Helder opdrachtgeverschap	19
2.4 Positie van Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving bij Rijkswaterstaat	21
2.4.1 Hoe draagt RK&V bij aan de missie van RWS?	21
2.4.2 Waar vind je de RK&V-expertise in de organisatie van RWS?	22
3 Werkwijze Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving	24
3.1 Inleiding	24
3.2 Rolverdeling	25
3.3 Onderzoeksfase	31
3.4 Verkenningsfase	33
3.5 Planuitwerkingsfase	36
3.6 Realisatiefase	41
3.7 Beheer- en Onderhoudsfase	43
4 Ruimtelijke kwaliteit en de integrale inkoopafweging	45
4.1 Ruimtelijke kwaliteit en de contractvorm	47
4.2 Ruimtelijke kwaliteit als EMVI-BPKV-criterium	50
4.3 Ruimtelijke kwaliteit en de aanbestedingsprocedure	51
4.4 Ontwerpvrijheid in het Esthetisch Programma van Eisen	52
4.5 RK&V-eisen aan dialoog- en inschrijvingsproducten	52
5 Veelgestelde vragen en handige tips	56
6 Definities en afkortingen	60
Bijlagen	65
Bijlage 1. Trends in de afgelopen decennia	66
Bijlage 2. Kijk op de ruimtelijke kwaliteit	67
Bijlage 3. Standaarddocumenten RK&V	68
Bijlage 4. Plan van Aanpak Vormgeving	69
Bijlage 5. Inschrijvingsontwerp	70
Bijlage 6. Kernboodschap duurzaamheid	71
Bijlage 7. Contactgegevens	72

Digitale weergave:

Leest u dit document digitaal, bijvoorbeeld in Adobe? Vink in Adobe Reader de opties "Weergave van twee pagina's" en "voorblad weergeven bij twee pagina's" aan, via Beeld/Paginaweergave. Dan ziet u het document zoals een boekje.

Landschappelijke inpassing

De landschappen van Nederland houden zich niet aan bestuurlijke grenzen. Los van alle beleid en los van wet- en regelgeving vormen zij de basis voor de landschappelijke inpassing van een project. Of dat nu om een aanpassing aan een snelweg gaat, om een kanaal of om een rivier.

Figuur 1: De Nederlandse Landschapstypologie; bron: Atlas van de Snelwegomgeving, 2009, (kaart bewerkt)

Uitgangspunten

Scope

De aanleg- en onderhoudsprojecten en de vervangings- en renovatieprojecten op het Hoofdwegennet, Hoofdvaarwegennet, Hoofdwatersysteem en de Leefomgeving van Planuitwerkingsfase tot en met Beheer en Onderhoud.

Kader

Voor de beheersing van grote risico's. Gebruikers hiervan mogen zonder voorafgaande toestemming van de proceseigenaar (of DG) niet van de inhoud afwijken.¹

Handreiking

Voor het afdekken van kleinere risico's. Gebruikers hiervan moeten achteraf aan de proceseigenaar kunnen motiveren waarom ze van de inhoud zijn afgeweken.¹

Ruimtelijke kwaliteit

Ruimtelijke kwaliteit is de optimale balans tussen de gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde van onze fysieke leefomgeving. De balans is positiever naarmate deze drie elementen elkaar versterken. Het middel hiervoor is een integraal ontwerpproces.

Vormgeving

De manier waarop iets is vormgegeven, ontworpen.

Gebruikswaarde

Gebruikswaarde = doelmatigheid + functionele samenhang

Betreft de eigenschappen van de werking en de functie. De functionele samenhang draagt verder bij aan de waarde voor de gebruiker(s).

Belevingswaarde

Belevingswaarde = diversiteit + identiteit + schoonheid

De belevingswaarde betreft de eigenschappen van de ruimtelijke expressie. Het is een kwaliteitscriterium: naarmate de diversiteit, identiteit en schoonheid toenemen, wordt de belevingswaarde hoger. Beleving is in principe ook een functie.

Toekomstwaarde

Toekomstwaarde = duurzaamheid + aanpasbaarheid + beheerbaarheid

De toekomstwaarde betreft de houdbaarheid van de expressie en het functioneren in de tijd. De waarde wordt bepaald door de duurzaamheid, de flexibiliteit om aan nieuwe omstandigheden aangepast te kunnen worden en de mate van beheerbaarheid. Een aantrekkelijke leefomgeving is de drager voor economische functies.

Aanleg- en onderhoudsprojecten

Hieronder vallen alle projecten waarbij sprake is van nieuwe aanleg, groot variabel onderhoud, renovatie en/of vervanging.

Duurzame ontwikkeling

Een duurzame ontwikkeling sluit aan op de behoeften van het heden, zonder het vermogen van toekomstige generaties om in hun eigen behoeften te voorzien in gevaar te brengen.²

¹ Handreiking RWS-kaderproces 1.1

² VN-commissie Brundtland, Our common future, 1987

Voorbeelden van ruimtelijke kwaliteit

A2 bij Vinkeveense plassen

De polders ten noorden van Breukelen vormen samen een eenheid aan weerszijden van de A2 en bieden daarmee het enige echte (tweezijdige) panorama op het Groene Hart. Aan de westzijde is een strook natuurontwikkeling tussengevoegd.

Ruimte voor de Waal

Om de bewoners te beschermen tegen de kracht van het water, is de dijk bij Nijmegen-Lent 350 meter landinwaarts gelegd. Door het verleggen van de dijk en het graven van een nevengeul ontstaat een langgerekt eiland in de Waal. Dit eiland komt te liggen pal tussen de historische binnenstad op de zuidoever en het nieuwe stadsdeel Waalsprong op de noordoever. Het eiland en de nevengeul vormen samen een uniek rivierpark, dat zal worden ingericht met een mix van water en natuur, recreatie en stedelijke activiteiten.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Ruimtelijke kwaliteit is een maatschappelijke verantwoordelijkheid van Rijkswaterstaat en maakt deel uit van onze missie: duurzame leefomgeving. Voor de borging hiervan in aanleg- en onderhoudsprojecten is dit Kader Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving opgenomen in de RWS-Werkwijzer.

De aanleiding voor deze nieuwe versie is drieledig:

- De borging van Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving (RK&V) moet beter: dit blijkt uit de evaluatie van het Kader en de Handreiking RKV³.
- Het vorige Kader en de Handreiking, twee losse documenten, waren van 2012 en zijn aan actualisatie toe.
- De wens om Kader en Handreiking op te nemen in één integraal document.

Met name de verbetering van de borging van RK&V is van groot belang, want de belangrijkste conclusies uit de evaluatie van het vorige Kader en Handreiking zijn zorgelijk:

1. Ruimtelijke kwaliteit heeft binnen Rijkswaterstaat als geheel weinig prioriteit. Managers in de projecten beschouwen ruimtelijke kwaliteit vooral als een risico in het licht van tijd en geld, nauwelijks als een streven. (Zie hiervoor hoofdstuk 2 en duidelijkheid over verantwoordelijkheden in §3.2.)
2. In de planuitwerkingsfase vraagt Rijkswaterstaat een Inpassingsvisie en een Landschapsplan uit. Bij de contractering van de opstellers daarvan kiest Rijkswaterstaat steeds vaker voor het onderbrengen van één volledige opdracht bij een ingenieursbureau. Daardoor is de onafhankelijkheid van de landschapsarchitect in het geding. (Zie hiervoor §3.5)
3. Het Esthetisch Programma van Eisen (EPvE) is voor veel architecten aan opdrachtnemerszijde een knellend korset. Waar de term ambitiedocument nog enigszins suggereerde dat men met een andere technische invulling dezelfde ambitie kan halen, lijkt deze gedachte minder aanwezig in de huidige EPvE's. Dit hangt nauw samen met de steeds verder doorgevoerde werkwijze van het proberen te vatten van ruimtelijke kwaliteit in SE-systematiek. (Zie hiervoor §3.5 en het onderwerp ontwerpvrijheid in hoofdstuk 4.)
4. In de huidige inkoopstrategie worden projecten veelal aanbesteed op basis van functionele specificaties en in geïntegreerde contracten. De SE-systematiek met functionele specificaties is moeizaam in combinatie met ruimtelijke kwaliteit, omdat die altijd enige subjectiviteit bevat. (Zie hiervoor §3.2 rol Q-team en hoofdstuk 4.)
5. Rijkswaterstaat is steeds in ontwikkeling met betrekking tot begrippen als duurzaamheid en innovatie. De samenhang met ruimtelijke aspecten ontbreekt nog. In het rijtje People Planet, Profit, is de aandacht van Rijkswaterstaat vooralsnog gericht op Planet (materiaalgebruik) en Profit (tegen welke

³ Evaluatie Kader Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving en Handreiking Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving, Michel Heesen architectuur + landschap, december 2015

kosten) maar er moeten nu stappen gezet worden naar een integrale benadering. (Zie hiervoor de vuistregels in §1.2, en de integrale ontwerpgedachte door het hele Kader.)

6. Ruimtelijke kwaliteit is in hoge mate projectspecifiek. Veel betrokkenen kennen het Kader en de Handreiking niet. Zij zien de kennis hiervan ook eerder als een taak voor een expert. Dit maakt Rijkswaterstaat kwetsbaar en in toenemende mate afhankelijk van expertise van buiten. (Zie hiervoor de stevigere borging van ruimtelijke kwaliteit door het hele Kader en duidelijkheid over verantwoordelijkheden in §3.2.)

Deze nieuwe versie bevat zodoende ten eerste een verbeterslag op het gebied van de kwaliteitsborging, ten tweede een actualisatieslag en ten derde de integratie van kader en handreiking.

1.2

Doel

[KADER]

Het doel van dit Kader Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving is:

Het doel van het kader is Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving te borgen in de werkwijze van projecten en programma's voor aanleg, onderhoud, vervanging en renovatie van Rijkswaterstaat.

Om dit te bereiken gaan wij uit van de volgende 7 axioma's:

1. Een duurzame leefomgeving heeft als basis ruimtelijke kwaliteit.
2. Ruimtelijke kwaliteit ontstaat als er een optimale balans is tussen gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde.
3. Ieder project is eerst en vooral een ruimtelijke opgave; het ruimtelijk denken moet bij ieder project van begin tot eind geïntegreerd zijn.
4. We bouwen iets voor de komende eeuw! Daarom is de aandacht voor ruimtelijke kwaliteit en vormgeving altijd zorgvuldig. Wel kan het ambitieniveau per project anders zijn.
5. Ruimtelijke kwaliteit heeft een plaats in elke fase van het project dankzij trechtering en doorvertaling van ambities. Beslissingen in eerdere stadia mogen betere oplossingen in latere stadia niet uitsluiten.
6. Integraal ontwerpen is het sleutelbegrip. Dat is het middel om te komen tot een optimale duurzame oplossing voor de opgave, waarbij rekening wordt gehouden met alle aspecten en belangen, resulterend in een optimale balans tussen de gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde van onze leefomgeving.
7. Maatschappelijke kosten en baten moeten in balans zijn. In het gunstige geval genereert een hogere ruimtelijke kwaliteit meer toegevoegde waarde dan de financiële investering die daarvoor benodigd is. Dat gaat niet vanzelf, sturing daarop is onontbeerlijk.

1.3 Context van Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving

In de afgelopen tijd zijn er verschillende maatschappelijke ontwikkelingen te herkennen, die van belang zijn voor de context van dit kader voor Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving. In bijlage 1 is dit verder uitgewerkt in een tijdlijn. In hoofdlijnen gaat het om drie trends:

1. Het steeds meer integraal benaderen van ruimtelijke vraagstukken als gevolg van de toenemende complexiteit van opgaves.
2. De toenemende aandacht voor duurzaamheid, duurzame gebiedsontwikkeling en ruimtelijke kwaliteit.
3. Een trend van decentralisatie, meer nadruk op eigen inbreng en eigen verantwoordelijkheid, wat voortvloeit in netwerkachtige samenwerkingsverbanden, meer inspraak, participatietrajecten en gemengde (publiek-private) financieringen.

Deze drie trends betekenen dat de rol van RK&V verandert. De wet- en regelgeving verandert en in samenhang daarmee beweegt ook de markt. De Omgevingswet is in voorbereiding en hierop willen we voorsorteren. Met dit Kader en de volgende versies willen wij de positie van RK&V steeds verder te verstevigen, zodat RWS gesteld staat voor de komende tijd.

1.4 Voor wie is dit Kader Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving bedoeld?

De belangrijkste gebruikers van het Kader zijn de volgende drie IPM-rolhouders:

- contractmanagers;
- omgevingsmanagers;
- technisch managers.

Ons advies aan deze IPM-rolhouders: maak aan het begin van het project een afspraak voor een intakegesprek bij de coördinator RK&V, zodat deze kan inschatten wat de aanpak voor RK&V gaat inhouden. Ook kan de coördinator de inzet van adviseurs en/of Rijksadviseur organiseren. Voor inhoudelijk advies zijn de adviseurs RK&V van de landelijke diensten te allen tijde beschikbaar.

Voor onze adviseurs en coördinatoren RK&V is dit Kader de belangrijkste basis voor de borging van RK&V. Dit Kader geeft de generieke werkwijze transparant weer en omvat een scala aan oplossingsrichtingen. Het is aan de adviseurs en coördinatoren om de toepassing van het Kader af te stemmen op praktijksituaties.

Gezien de onafhankelijke rol van het College van Rijksadviseurs ten aanzien van de borging van de ruimtelijke kwaliteit en vormgeving in zijn algemeenheid, is dit Kader voor hen vooral informatief. Informatief over de RWS-werkwijze, bijvoorbeeld ten aanzien van de organisatorische inbedding van RK&V, het opstellen van planproducten, de procesmatige rol van architecten of de rol van Q-teams bij projecten.

Landschapsarchitecten en architecten spelen een belangrijke rol bij RK&V. Zij worden zowel door RWS ingeschakeld als door (potentiële) opdrachtnemers. Voor hen is het Kader informatief over de RWS-werkwijze, bijvoorbeeld ten aanzien van de organisatorische inbedding van RK&V, het opstellen van planproducten, de procesmatige rol van (landschaps)architecten of de rol van Q-teams bij projecten.

Ook externe partners, zoals gemeenten en provincies willen als stakeholder weten wat zij van RWS kunnen verwachten. Ook voor hen is dit Kader informatief.

Hieronder een overzicht van verschillende deelnemers aan projecten en hun rol:

Deelnemers	Rol in project
IPM-rolhouders: PM, OM, TM, CM, MPB	IPM-team
Coördinatoren RK&V (RWS-regio's)	Coördineert procesmatig de borging van RK&V
Adviseurs RK&V (GPO)	Inhoudelijk adviseur bij grote projecten en onderhoud
Adviseurs RK&V (PPO)	Inhoudelijk adviseur bij projecten, programma's en onderhoud
Adviseurs RK&V (WVL)	Inhoudelijk adviseur, op het snijvlak van beleid en uitvoering
Assetmanager	Beheerder van het RWS areaal
College van Rijksadviseurs	Adviseert onafhankelijk op proces c.q. inhoud
(Landschaps)architect	Opdrachtnemer, leverancier van producten en/of diensten
Ingenieursbureau	Opdrachtnemer, leverancier van producten en/of diensten
Opdrachtnemer	Uitvoering van de opdracht
Regiopartijen (gemeenten, bewoners, welstand, provincies, waterschappen, ProRail, belangenverenigingen, etc)	Stakeholder
Contractant voor beheer en onderhoud	Uitvoering van beheer- en onderhoudswerkzaamheden

1.5 Gebruikswijzer

Met de tekstkleur is aangegeven in welke van de drie categorieën de tekst valt:

Zwart >>> Informatief: informatieve tekst zoals inleiding of achtergrond
Blauw >>> Kader
Paars >>> Handreiking

Ieder project is maatwerk en daarom is hulp van regionale coördinatoren RK&V en landelijke adviseurs RK&V bij de interpretatie van de voorgeschreven werkwijze vrijwel altijd aan de orde. Bovendien is de praktijk altijd genuanceerder dan wat op papier staat geschreven. De adviseurs en coördinatoren staan klaar om je van deskundig advies te voorzien.

Dit Kader volgt de standaardfasering van MIRT-projecten (Onderzoeksfase, Verkenning-fase, Planuitwerkingsfase, Realisatiefase) aangevuld met de Beheer- en onderhoudsfase. Dit kader geldt ook voor alle andere projecten, die niet onder het MIRT vallen en niet verplicht zijn de MIRT-spelregels te hanteren. Immers, de MIRT-fasering

is in meer of mindere mate voor ieder project van toepassing. Voor 'niet-MIRT'-projecten gelden op het gebied van RK&V enkele uitzonderingen, zie hoofdstuk 3.

Het feit dat een project een heel traject heeft afgelegd, alvorens het door RWS wordt opgepakt, is haast nog invloedrijker dan de factor samenwerking. Dit voortraject is bepalend voor de opdracht die RWS vanuit het Ministerie IenM ontvangt. Hoe dit traject eruit ziet, is te lezen op [De toelichting op het MIRT](#) van de Rijksoverheid.

Dit symbool geeft een belangrijke aanbeveling aan.

1.6

Leeswijzer

Dit Kader bevat 6 hoofdstukken en 7 bijlagen. Voor wie geïnteresseerd is in de beleidsmatige en organisatorische inbedding van RK&V, wordt verwezen naar **hoofdstuk 2**.

Voor wie direct op zoek is naar de werkwijze in projecten, is **hoofdstuk 3** belangrijk. Hierin wordt per projectfase uitgelegd hoe de borging van RK&V werkt en hoe de rolverdeling is. Interessant voor met name omgevingsmanagers en technische managers.

Wat expliciet **niet in hoofdstuk 3** aan bod komt, is het selecteren van een opdrachtnemer. De reden hiervoor is tweeledig: enerzijds is het moment van aanbesteden niet bij ieder project hetzelfde (afhankelijk van wel of geen vervlechting), dus staat de aanbesteding los van de stappen in hoofdstuk 3. Anderzijds is het contracteren van een marktpartij en het borgen van RK&V een complex juridisch samenspel met factoren die elkaar beïnvloeden en daarom een apart hoofdstuk waard. **Hoofdstuk 4** gaat dus over het meenemen van ruimtelijke kwaliteit bij de integrale inkoopafweging en is met name interessant voor contractmanagers.

In **hoofdstuk 5** staan praktische tips en antwoorden op veelgestelde vragen. Tot slot zijn de definities en afkortingen opgenomen in **hoofdstuk 6**.

Dijk-in-Duin oplossing biedt veiligheid en parkeerruimte, met behoud van de ruimtelijke kwaliteit.

De ambitie van betrokken partijen, gemeente Katwijk, Hoogheemraadschap Rijnland, provincie Zuid-Holland en Rijkswaterstaat was om de kustversterking aan te grijpen om naast de veiligheid van haar bewoners, ook de leefbaarheid en aantrekkelijkheid van Katwijk aan Zee te vergroten. In het architectonisch ontwerp zijn hoofd- en nevenentrees en in- en uitritten op een natuurlijke wijze 'opgenomen' in het duinlandschap. In het ontwerp zijn zoveel mogelijk kleuren en materialen gebruikt die horen bij Katwijk aan Zee en het duinlandschap. Door de langgerekte vorm van de garage (500m) met 663 parkeerplaatsen was speciale aandacht voor de vormgeving noodzakelijk. Bezoekers moeten zich immers snel en veilig kunnen oriënteren en eenvoudig de weg naar het strand of het dorp weten te vinden. Om het overzicht te behouden zijn zo min mogelijk obstakels, zoals kolommen en installaties, in het zicht. Door gebruik te maken van verschillende kleuren, texturen en daglicht is de oriëntatie optimaal.

Welke factoren dragen hier nu bij aan een hogere ruimtelijke kwaliteit?

- Gebruikswaarde: de oplossing is multifunctioneel en dient meerdere doelen op integrale wijze (kustveiligheid, parkeren, recreatiewaarde, sociale veiligheid, misschien ook ecologische waarde, etc. en hoge gebruiksvriendelijkheid);
- Belevingswaarde: aantrekkelijke plek door zorgvuldige landschappelijke inpassing in het duinlandschap, doordacht ontwerp, kwalitatieve materialen en aandacht voor afwerking;
- Toekomstwaarde: robuust, gericht op lange levensduur, duurzame materialen, economische aantrekkingskracht voor het gebied.

2 Belang en positie van Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving

2.1 Het belang van de borging van Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving

Belangrijke kwaliteiten van onze groene delta dreigen steeds zeldzamer te worden. Cultureel erfgoed heeft hierbij een kwetsbare positie. De komende tijd komen belangrijke uitdagingen op ons af: de toenemende bevolkingsdichtheid, de energietransitie, de agrarische schaalvergroting, de bodemdaling van het veenweidegebied en de klimaatverandering zijn allemaal urgente opgaven die een claim leggen op de schaarse ruimte en ten koste zullen gaan van de kwaliteit van ons landschap.

Tegelijk is in de samenleving een sterke behoefte voelbaar naar meer kwaliteit van onze leefomgeving. Tegelijk met de globalisering groeit de behoefte aan oorspronkelijkheid en directe binding met de omgeving⁴. Het kunnen blijven garanderen van de mobiliteit en dus de inpassing en aanblik van onze infrastructuur vergt daarom specifieke aandacht.

De steeds complexere opgave van Rijkswaterstaat is vierledig:

1. bereikbaarheid
2. veiligheid
3. leefbaarheid
4. duurzaamheid.

Alleen met een brede, gebiedsgerichte aanpak, aandacht voor Ruimtelijke Kwaliteit in alle fases van het planproces en een creatief, ontwerpend proces kan antwoord gegeven worden op die complexe opgave van Rijkswaterstaat. Door in elke fase op een steeds concreter schaalniveau integraal te ontwerpen, kunnen zowel de functionele waarde, de belevingswaarde als de toekomstwaarde⁵ verenigd worden.

Figuur 2: Opbouw ruimtelijke kwaliteit

⁴ Alterra-rapport 122, M.H. Jacobs, Kwaliteit leefomgeving, Kennisontwikkeling, Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte, Wageningen, 2000 (pag 51)

⁵ De door Vitruvius gedefinieerde basisprincipes voor goede architectuur, die ook bij Rijkswaterstaat nog steeds als uitgangspunt voor de bouwwerken gelden, zijn drieledig: firmitas (stevigheid), utilitas (gebruiksvriendelijkheid) en venustas (schoonheid).

2.2 Het beleid met betrekking tot ruimtelijke kwaliteit

Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving staat niet als discipline bij RWS op zichzelf. De basis ligt in:

1. de wetgeving
2. het ruimtelijke beleid van Nederland
3. de missie van Rijkswaterstaat
4. Koers 2020
5. Managementcontract GPO 2015-2018
6. de kernboodschap duurzaamheid van RWS.

Hieronder een korte toelichting per onderdeel.

1. Wetgeving

- Omgevingswet

In 2019 wordt de Omgevingswet van kracht. Dit is de belangrijkste wet voor onze leefomgeving. Het motto van de Omgevingswet is: 'Ruimte voor ontwikkeling, waarborgen voor kwaliteit'.

- Memorie van Toelichting op de Omgevingswet

Voor een duurzame leefomgeving is een zorgvuldige en integrale afweging noodzakelijk. Immers, er mag niet meer waarde worden onttrokken dan gecreëerd. Het nieuwe stelsel gaat uit van een paradigmawisseling: van bescherming van de fysieke leefomgeving, naar een beleidscyclus waar de continue zorg voor de kwaliteit van de fysieke leefomgeving centraal staat en ruimte ontstaat voor ontwikkeling.

2. Ruimtelijk beleid van Nederland

- SVIR

Het Ministerie van Infrastructuur en Milieu (IenM) zet in op "Een leefbaar, bereikbaar en veilig Nederland." In de [SVIR](#): Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte (Ministerie IenM, maart 2012), schetst het Rijk de visie en ambities voor Nederland in 2040. De SVIR heeft als hoofddoelstelling: een concurrerend, bereikbaar, leefbaar en veilig Nederland. Subdoelstelling: het waarborgen van een leefbare en veilige omgeving waarin unieke natuurlijke en cultuurhistorische waarden behouden blijven. Van belang is met name Nationaal belang 13: *Zorgvuldige afweging en transparante besluitvorming bij alle ruimtelijke en infrastructurele besluiten*. De SVIR wordt naar verwachting te zijner tijd opgenomen in of vervangen door de Omgevingswet.

- Actie Agenda Architectuur en Ruimtelijke Ontwikkeling

"Architectuur en ruimtelijk ontwerp worden beschouwd als toegepaste disciplines die voor complexe fysieke opgaven een creatieve bijdrage kunnen leveren bij het ontwikkelen van functionele, aantrekkelijke, innovatieve en betaalbare oplossingen"⁴. Sinds '91 stelt het kabinet iedere vier jaar een nieuwe agenda met speerpunten op. De meest recente is de Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp voor 2017-2020.

- Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT)

De Rijksoverheid werkt samen met decentrale overheden aan ruimtelijke projecten en programma's voor elke regio in Nederland. Te weten: Hoofdwegennet, Hoofdvaarwegennet, Spoor, Gebiedsopgaven, Ruimte voor de Rivier, Deltaprogramma, Hoogwaterbeschermingsprogramma en Sleutelprojecten. Het MIRT richt zich op financiële investeringen in deze programma's en projecten.

3. Missie van Rijkswaterstaat

'Rijkswaterstaat is de uitvoeringsorganisatie van het Ministerie van Infrastructuur en Milieu. We beheren en ontwikkelen de rijkswegen, -vaarwegen en -wateren en zetten in op een duurzame leefomgeving. Samen met anderen werken we aan een land dat beschermd is tegen overstromingen. Waar voldoende groen is, en voldoende en schoon water. En waar je vlot en veilig van A naar B kunt. Samenwerken aan een veilig, leefbaar en bereikbaar Nederland. Dat is Rijkswaterstaat.'

4. Koers 2020 van Rijkswaterstaat

"In de eerste plaats draagt Rijkswaterstaat in opdracht van het Ministerie voor Infrastructuur en Milieu zorg voor de fysieke wereld om ons heen. Dit betekent dat we alle activiteiten van Rijkswaterstaat verantwoorden vanuit de impact op onze aarde. Dat is het fundament, onze duurzame leefomgeving."

5. Managementcontract GPO 2015-2018, Rijkswaterstaat

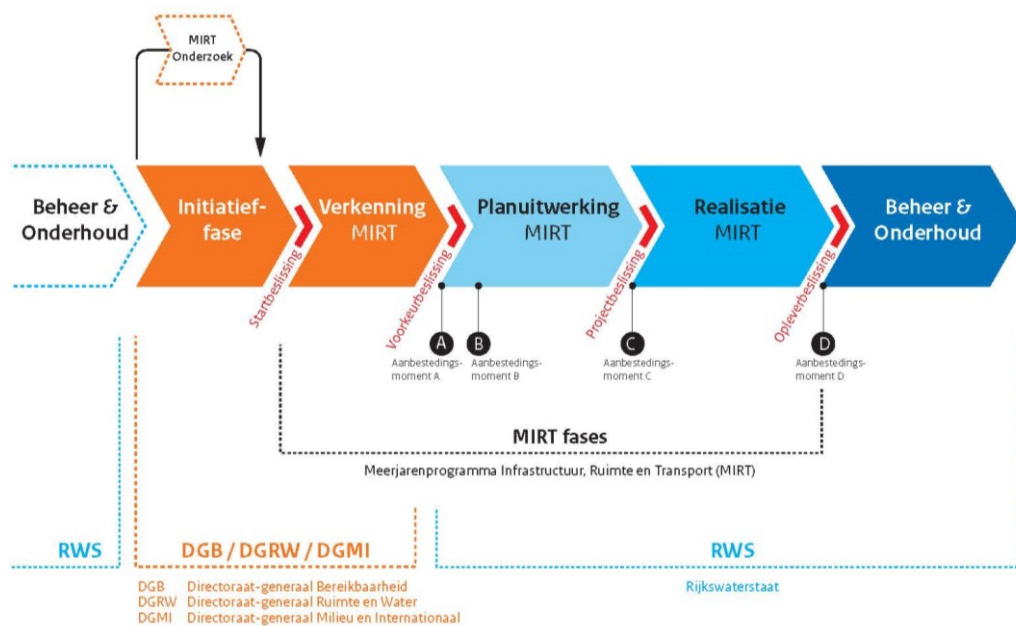
Ruimtelijke kwaliteit en vormgeving meenemen en meewegen in projecten maakt onderdeel uit van het standaard werkproces bij Aanleg & Onderhoud.

6. Kernboodschap Duurzaamheid, Rijkswaterstaat

Rijkswaterstaat heeft een Kernboodschap duurzaamheid opgesteld: zie bijlage 6. Van de zes focusgebieden die zijn geformuleerd door Rijkswaterstaat in het kader van de zorg voor een duurzame leefomgeving, staat Duurzame Gebiedsontwikkeling in de top drie van belangrijkste prioriteiten. Ruimtelijke kwaliteit is een belangrijke pijler van Duurzame Gebiedsontwikkeling.

2.3 Helder opdrachtgeverschap

Na de Verkenningsfase geeft het Ministerie IenM een projectopdracht aan RWS voor de Planuitwerking en Realisatie. Vanaf dat moment is RWS verantwoordelijk voor de opdracht en treedt op als opdrachtgever, zie onderstaande figuur.

Figuur 3: Projectfases Aanleg & Onderhoud

Figuur 4: Projectfases Vervanging & Renovatie

De opdracht gaat over van ministerie naar RWS: van beleid naar uitvoering. Helder opdrachtgeverschap wil zeggen dat het vooraf transparant en helder is wat van RWS als opdrachtgever verwacht mag worden op het gebied van RK&V. RWS wil een betrouwbare partner zijn, die constant een minimaal kwaliteitsniveau levert om aan haar missie van een duurzame leefomgeving te voldoen.

Een missing link ligt nu nog bij de opdracht die RWS krijgt vanuit Ministerie IenM. De gewenste Ruimtelijke Kwaliteit & Vormgeving is vaak nog niet aangegeven en niet meegenomen in het budget. Bij aanvang van de Planuitwerkingsfase geeft RWS daar nu invulling aan, maar dit kan leiden tot scopespanningen.

Ongeacht of het aanleg, renovatie, vervanging of onderhoud betreft, het IPM-team zal bij de aanvang van ieder project moeten vaststellen: wat voor opgave is dit, wat is hier het gewenste ambitieniveau? Welke ruimtelijke impact heeft dit project? Dit is bepalend voor de positie van de ruimtelijke kwaliteit binnen het project en zo-doende bepalend voor de wijze waarop RK&V geborgd dient te worden.

Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving verdient bij ieder project en programma evenveel zorgvuldigheid, enkel het ambitieniveau mag variëren, maar wel op een weloverwogen manier.

De projectkwaliteit moet een klantwaarde op nationaal niveau hebben en moet daarom aansluiten en bijdragen aan de kwaliteit van een groter geheel. Dit komt tot uitdrukking in het toetsen van de projectdoelstellingen aan eerder door de Rijksoverheid vastgestelde beleidsuitgangspunten in het SVIR en het MIRT (zie §2.2), maar bijvoorbeeld ook door het toetsen aan de [routeontwerpen](#).

Tot de klanten op projectniveau behoren de omgevingspartijen, de gebruikers van het netwerk en bewoners in de directe omgeving binnen de invloedssfeer van de netwerken. Ook zij hebben verwachtingen van de projectkwaliteit.

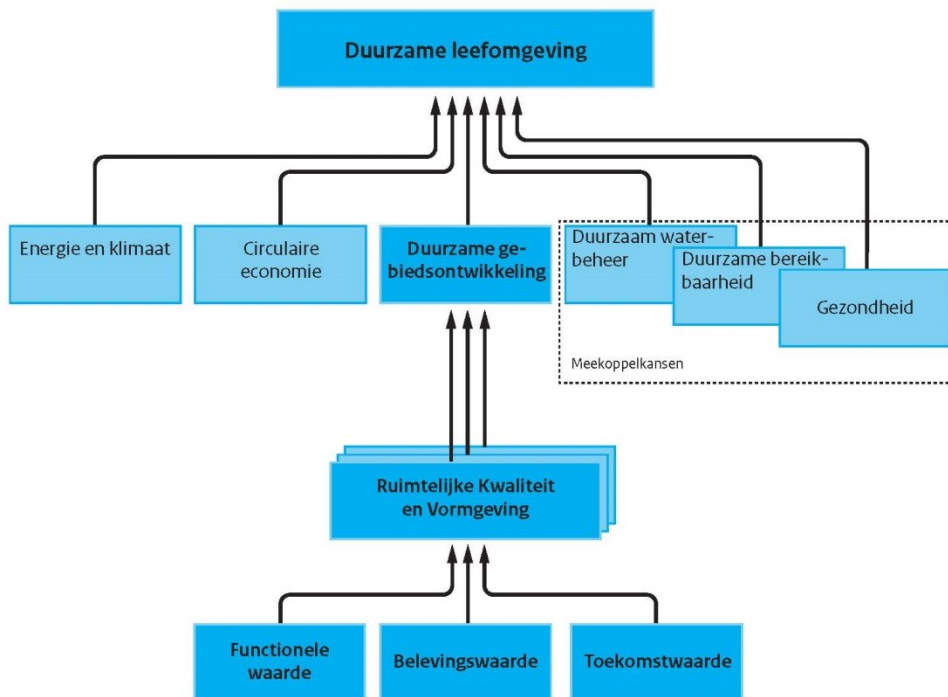
De 'klant' van de planfase is de realisatie. Oftewel, het niveau van de planfase is bepalend voor het niveau van de realisatie. De klant van de realisatie is beheer en onderhoud.

Het PVP (Programmabureau Verkenning en Planuitwerking) van RWS is verantwoordelijk voor het begeleiden, adviseren en informeren tijdens de verkenning en planuitwerking. Zij fungeren als verbinding tussen het MinisterieIenM en RWS voor een vlotte en goede besluitvorming over aanlegprojecten en -programma's van RWS. Het PVP heeft het overzicht over tijd, geld en kwaliteit van de verkenningen en planuitwerkingen op de drie netwerken. Meer informatie over [PVP](#) is hier te vinden.

2.4 Positie van Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving bij Rijkswaterstaat

2.4.1 *Hoe draagt RK&V bij aan de missie van RWS?*

Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving is één van de belangrijkste pijlers van een duurzame gebiedsontwikkeling. Daarbij is duurzame gebiedsontwikkeling een manier om te komen tot een duurzame inrichting en gebruik van een gebied. Belangrijk, omdat de zorg voor een duurzame leefomgeving onderdeel is van de missie van RWS. Een duurzame gebiedsontwikkeling draagt bij aan een duurzame leefomgeving:

Figuur 5: De bijdrage van RK&V aan een duurzame leefomgeving

RWS zet in op een duurzame leefomgeving via zes speerpunten, waarvan energie en klimaat, circulaire economie en duurzame gebiedsontwikkeling benoemd zijn als de drie belangrijkste.

2.4.2 Waar vind je de RK&V-expertise in de organisatie van RWS?

RWS heeft 7 regionale organisatieonderdelen: Noord-Nederland, Oost-Nederland, Midden-Nederland, West-Nederland Noord, West-Nederland Zuid, Zuid-Nederland en tot slot Zee en Delta. Iedere regio beschikt over een of meerdere coördinatoren RK&V. Daarnaast heeft RWS 6 landelijke diensten. Bij 3 daarvan (GPO, PPO en WVL) zijn adviseurs RK&V werkzaam.

De adviseurs en coördinatoren ondersteunen en adviseren IPM-teams. De coördinator RK&V adviseert het IPM-team over de borging van RK&V in het proces: wanneer komt welke stap en welke adviseur moet wanneer ingeschakeld worden. De Adviseur RK&V opereert op inhoudelijk vlak en heeft daarom veel interactie met de OM, CM en TM. Alle informatie over rollen en verantwoordelijkheden staat in §3.2.

Organisatieonderdeel	Functies
RWS regio's	Coördinatoren RK&V
Grote Projecten en Onderhoud	Adviseurs RK&V
Programma's, Projecten en Onderhoud	Adviseur RK&V
Water, Verkeer en Leefomgeving	Adviseurs RK&V
Water, Verkeer en Leefomgeving	Adviseur cultuurhistorie en archeologie

Namen, functies, organisatieonderdeel en contactgegevens: zie bijlage 7.

Drie misvattingen over ruimtelijke kwaliteit uit de weg geruimd

Herkenbaar? Je denkt dat je met iedereen naar hetzelfde doel toe werkt, maar toch loopt het niet soepel. Vaak moeten er eerst wat vooroordelen uit de weg. Mascha Onderwater (landschapsarchitect en directielid van Bureau B+B) ruimt alvast drie misvattingen uit de weg:

- 1 De eerste misvatting is dat het alleen over vormgeving gaat. (...) Een landschapsarchitect bekijkt een opgave in een groter verband en brengt de belangen van verschillende partijen bij elkaar in het ontwerp.
- 2 De tweede misvatting is dat ruimtelijke kwaliteit en functionaliteit op gespannen voet staan. (...) bij de sluizen hangen esthetiek en functionaliteit nauw samen. (En dat geldt voor alle infrastructurele systemen, denk aan zicht en oriëntatie.)
- 3 Het derde misverstand is dat ruimtelijke kwaliteit extra geld kost. Wat in eerste instantie een extra investering lijkt, betaalt zichzelf echter vaak al snel terug. (Het leveren van kwaliteit kost geld. Het niet leveren van kwaliteit kost kapitalen. Dus in bepaalde gevallen mag ruimtelijke kwaliteit ook geld kosten.)

"Er zijn altijd veel partijen betrokken bij grootschalige infrastructuurprojecten. Cultuurhistorische verenigingen, natuurbeheerders, lokale overheden en bewoners hebben inspraak en kunnen bezwaar maken tegen de plannen. Dit kan het project ernstig vertragen. Een zorgvuldige landschappelijke inpassing verhoogt het draagvlak en is daarom positief voor kosten- en risicobeheersing."

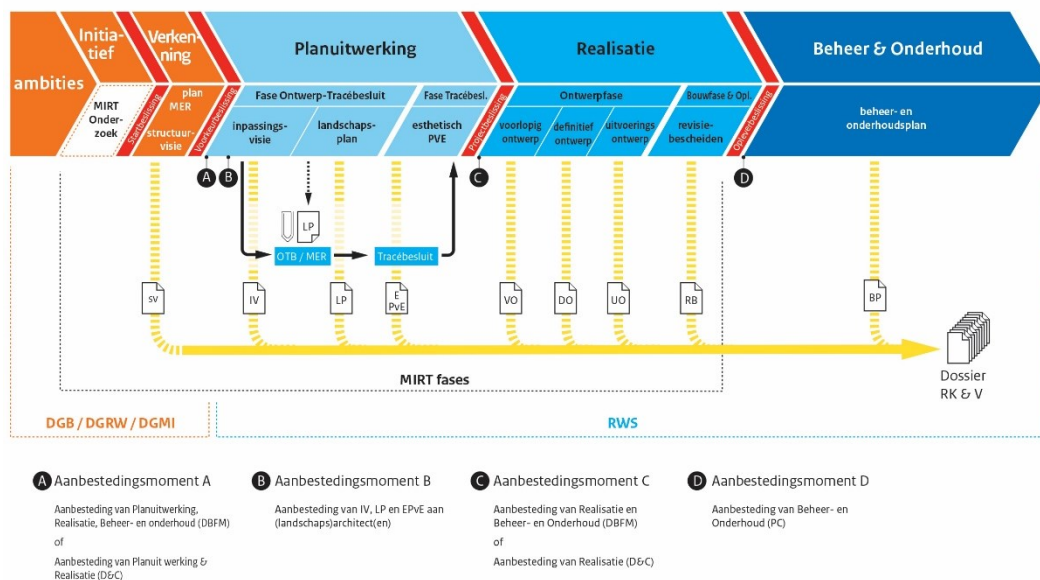
3 Werkwijze Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving

3.1 Inleiding

Dit Kader heeft betrekking op alle projecten, ongeacht of het wel of geen MIRT-projecten zijn. Voor niet-MIRT-projecten kan handig gebruik gemaakt worden van de borgingsaspecten uit de MIRT-spelregels. Voor niet-MIRT-projecten geldt dat de Structuurvisie, Inpassingsvisie en het Landschapsplan geen verplichte onderdelen zijn. Ze kunnen natuurlijk wel toegepast worden als dat een toegevoegde waarde biedt. De eisen aan eventueel in te passen objecten, zoals gebouwen, als ook de eisen aan landschappelijke elementen moeten meteen in het EPvE opgenomen worden.

De kwaliteit van de RWS-projecten neemt toe als borging van RK&V gedurende het gehele proces plaatsvindt. In de eerste fases kan de landschappelijke inpassing van oplossingen voor de infrastructurele knelpunten nog geoptimaliseerd worden. In deze fases valt veel kwaliteit te winnen, maar ook te verliezen. Dit komt omdat de ene fase steeds bepalend is voor de opvolgende fase. De ervaring leert dat er voor het repareren in latere fases minder ruimte is en dit meer tijd en geld kost.

Dit hoofdstuk geeft eerst een uiteenzetting van de werkwijze, waarbij als eerste de rolverdeling aan bod komt. Vervolgens gaat het hoofdstuk in op de borging van Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving gedurende alle projectfases. Achtereenvolgens zijn dat de Onderzoeksfase, Verkenning, Planuitwerkingsfase, Realisatiefase en tot slot de Beheer- en onderhoudsfase.

Figuur 6: Projectfases en RK&V Producten

De aanbesteding is hier buiten beschouwing gelaten en wordt behandeld in hoofdstuk 4. Ter informatie: meestal is de aanbesteding een onderdeel van de Planuitwerkingsfase, maar soms wordt de afronding van de Planuitwerkingsfase zelf ook integraal aanbesteed. Dat noemen we vervlechting.

3.2 Rolverdeling

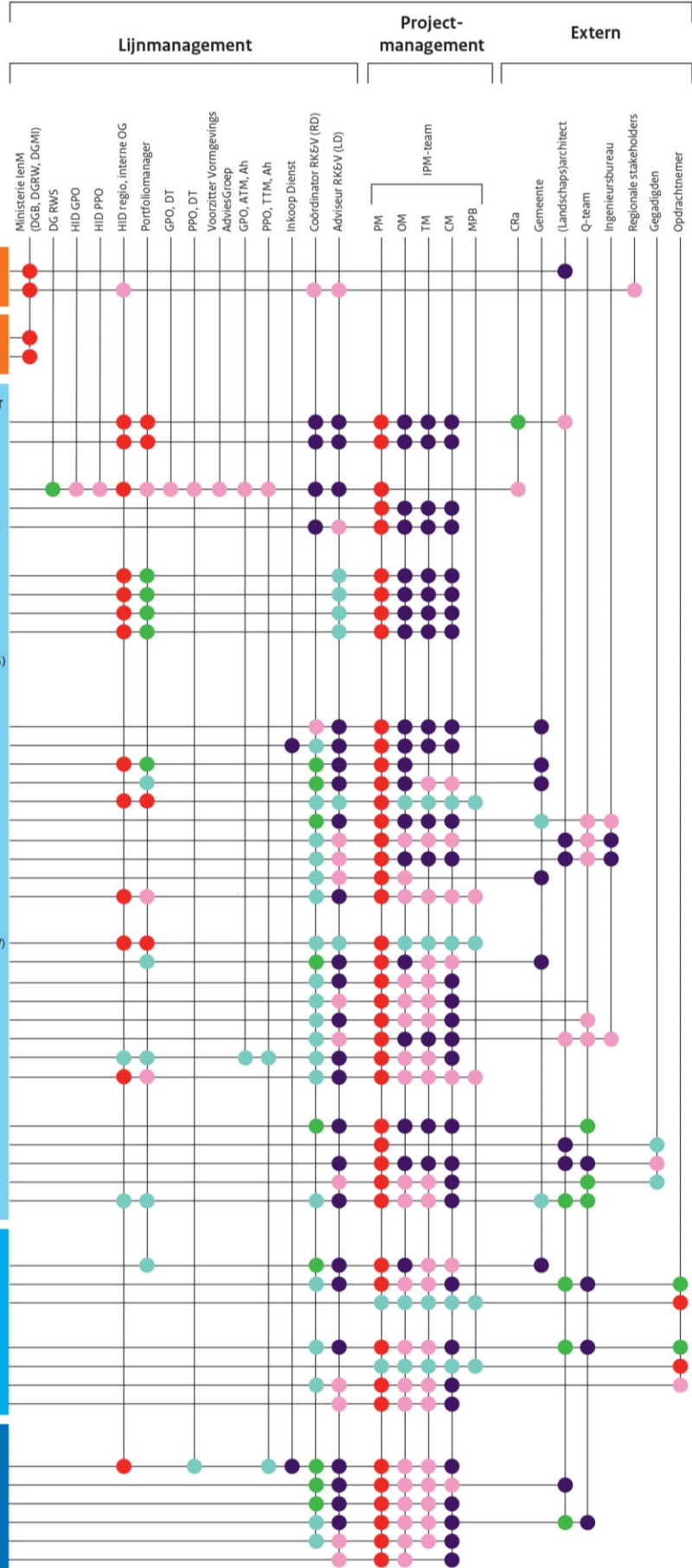
In het volgende schema staat de rolverdeling gedurende alle projectfases afgebeeld. Tot slot geeft deze paragraaf een toelichting op de rollen van de verschillende IPM-teamleden, de coördinator RK&V, de Adviseur RK&V, de Rijksadviseur, de (land-schaps)architect, het Q-team en de Welstand en komt de escalatie aan bod.

Aanpak ruimtelijke kwaliteit

Initiatief	Inzet ruimtelijke denkers en volgen Aanpak Duurzaam GWW
	Ambities stellen voor ruimtelijke kwaliteit bij inventarisatie ideeën in de regio
Verkenning	Ruimtelijke kwal. opnemen in Notitie Reikwijdte en Detailniveau t.b.v. plan-MER
	Ruimtelijke kwal. meenemen in Voorkeursbesl., Projectbesl. & opdracht naar RWS
Planuitwerking	POSITIE RK&V IN DOEL EN SCOPE BEPALEN BIJ ACCEPTATIE VAN DE OPDRACHT Bepalen ruimtelijke impact van de opgave en afspraken over het ambitieniveau Bepalen positie RK&V in de projectdoelstellingen
	ORGANISATORISCH Escalatie Vastleggen aan welke IPM-rol de PM de borging van RK&V delegeert Intakegesprek voeren over aanpak en inzet adviseurs RK&V (en CRa) in het project
	BEPALEN INKOOPSTRATEGIE RK&V meenemen in integrale afweging t.b.v. inkoopstrategie Bepalen positie RK&V in de EMVI-BPKV Bepalen effecten van inkoopstrategie voor RK&V Bepalen ontwerprijheid i.r.t. EMVI-BPKV
	AANBESTEDINGSFASE (ALVORENS UITWERKING PLANNEN I.G.V. VERVLECHTING) Zie opstellen contract en aanbesteding
	UITWERKING PLANNEN EN PROCES Bepalen integrale aanpak en samenhang tussen prod.: IV, LP, EPvE, (O)TB en MER Opstellen uitvragen aan architect en ingenieursbureaus voor (combinatie) prod. Afspraken maken over rol en inbreng door (externe) stakeholders o.h.g.v. RK&V Bepalen of en samenstelling begeleidings- en beoordelingscommissie (Q-team) Toetsmoment 1 of RK&V juiste positie heeft in inkoopstrategie (EMVI-BPKV) Afstemmen van ontwerprijheid in EPvE op positie RK&V in inkoopstr. (EMVI-BPKV) Opstellen IV, LP, EPvE, (O)TB en MER in samenhang met elkaar Meenemen relevante klanteisen in LP en EPvE Vaststellen EPvE door B&W of Gemeenteraad Voortoets en Gate Review bij OTB en TB
	OPSTELLEN CONTRACT Toetsmoment 2 of RK&V juiste positie heeft in aanbestedingsleidraad (EMVI-BPKV) Bepalen continuering, samenstelling en rol Q-team RK&V eisen opnemen in VSE+VSP (D&C) en in OS+MS (DBFM) Toevoegen RK&V documenten (EPvE, LP, etc) en geef een status Bepalen eisen aan dialoog- en inschrijvingsproducten o.h.g.v. RK&V Bewaken consistentie tussen EPvE en overige contracteisen Uitvoeren KAd toetsen Voortoets en Gate Review Marktbenadering
	AANBESTEDING Bepalen positie RK&V bij kansen- en risicodossier in D1 Toelichting op EPvE aan gegadigden Voeren dialoog en SO's met gegadigden over RK&V Verwerken RK&V-uitkomsten D2 in de eisen Beoordelen inschrijvingen op het geheel van RK&V eisen
	ONTWERPFASE Samenstellen c.q. continueren Q-team Toepassen SCB (o.a. Plan Vormgeving, VO, DO, UO) Toepassen kwaliteitsmanagement en uitvoeren verificatie en validatie
	BOUWFASE & OPLEVERING Toepassen SCB Toepassen kwaliteitsmanagement en uitvoeren verificatie en validatie I.g.v. D&C: opleverdossier archiveren (incl. gemotiveerde afwijkingen EPvE) I.g.v. D&C: overdracht beheermaatregelen na oplevering t.b.v. prestatiecontract
	Beheer & Onderhoud Opstellen uitvraag beeldkwaliteitsplan Opstellen beeldkwaliteitsplan Opnemen beeldkwaliteitseisen in prestatiecontracten I.g.v. DBFM: uitvoeren verificatie en validatie o.b.v. EPvE of het Certificatenplan I.g.v. DBFM: opleverdossier archiveren (incl. gemotiveerde afwijkingen EPvE) I.g.v. DBFM: overdracht beheermaatregelen na oplevering t.b.v. prestatiecontract

Rolhouders

Figuur 7: Rolhouderschema

[KADER]

Coördinator RK&V

De coördinator RK&V fungeert als informatieloket van RK&V voor het IPM-team. De coördinator coördineert het proces van de borging van RK&V in projecten en ziet erop toe dat het Kader RK&V toegepast wordt. Het advies aan elk IPM-team is om bij de start van het project een intakegesprek te organiseren met de coördinator RK&V over de algehele aanpak en de inzet daarbij van een Adviseur RK&V in het project. De coördinator RK&V heeft immers kennis van de regio, weet wat er speelt, kent het gebied en kent het netwerk. De coördinator RK&V informeert het IPM-team over het belang, de risico's en de positie van RK&V en de keuzes die het IPM-team ten aanzien van RK&V moet maken. De coördinator RK&V geeft geen inhoudelijk advies, daarvoor zijn de adviseurs RK&V van de landelijke diensten GPO, PPO en WVL of het College van Rijksadviseurs. De coördinatoren zijn het aanspreekpunt in de regio voor het inschakelen van die expertise.

Bij ontwikkelingen aan en rondom de RWS-netwerken borgt de coördinator RK&V dat alle aspecten met betrekking tot ruimtelijke kwaliteit en vormgeving tijdig en op uniforme wijze worden meegenomen en meegewogen. Deze ontwikkelingen kunnen eigen projecten betreffen, zowel in aanleg als in onderhoud, of bijdragen zijn aan gebiedsontwikkelingen en projecten van derden. Iedere regionale dienst van RWS beschikt over één of meerdere coördinatoren RK&V. Contactgegevens zijn achter in dit Kader opgenomen.

Adviseur RK&V

Adviseurs RK&V adviseren aan en begeleiden het IPM-team bij alle fasen en processen met betrekking tot RK&V. De Adviseur RK&V is verantwoordelijk voor de inhoudelijke advisering: zij adviseren over de inhoud ten aanzien van het RK&V dossier – Structuurvisie, Inpassingsvisie, Landschapsplan, EPvE, etc - en de borging van RK&V in de contractstukken en de aanbesteding. Zij adviseren over de uitvragen en de selectie van ontwerpbureaus, zie paragraaf 3.4. Ook na de aanbesteding blijven zij als inhoudelijk adviseur betrokken bij de uitwerking van het ontwerp, de realisatie en de beheer- en onderhoudsfase.

De meeste interactie hebben adviseurs RK&V met de TM, OM en CM. Voor de integrale afstemming tijdens de planuitwerking en contractvoorbereiding is de discipline RK&V vertegenwoordigd in het technisch team van de TM. Er vindt daar voortdurende afstemming plaats tussen de verschillende disciplines, op verschillende abstractieniveaus, op verschillende schaalniveaus (landelijk, regionaal, lokaal) en over de verschillende projectfasen heen kijkend om tot een optimaal integraal ontwerpproces te komen en na een 'beheerbewust ontwerp' ook tot 'ontwerpbewust beheer' te komen.

De OM richt zich op partijen in de omgeving, welke vaak belangen hebben op het vlak van ruimtelijke kwaliteit. Oftewel, om haalbaarheid en realiseerbaarheid steeds in de gaten te houden. De Adviseur RK&V geeft inhoudelijk en procesmatig advies om wensen en eisen van de omgeving te vertalen naar ruimtelijke oplossingen en draagvlak te blijven houden.

Om steeds een goede positie van RK&V in het inkoopproces te houden is nauwe afstemming tussen Adviseur RK&V en CM nodig. Hierbij schakelt de Adviseur RK&V tussen de marktbenadering en contractfilosofie enerzijds en de belangen van RK&V anderzijds om tot een integrale inkoopafweging te komen.

Adviseurs RK&V zijn te vinden bij verschillende grote programma's, de regionale diensten en de landelijke organisatieonderdelen WVL, GPO en PPO. Contactgegevens zijn achter in dit Kader opgenomen.

Projectmanager

De projectmanager (PM) is verantwoordelijk voor de integrale borging van RK&V binnen het project. De PM zorgt ervoor dat ruimtelijke kwaliteit een integrale positie heeft en niet ondergeschikt raakt. Belangrijk is dat het 'ruimtelijk denken' en het integrale ontwerpproces gedurende het gehele traject geborgd wordt.

Afhankelijk van de fase kan de PM de borging van RK&V aan een ander IPM-teamlid delegeren. Wanneer dat van toepassing is, legt het IPM-team dat vast in het projectmanagementplan.

Technisch manager

Het is aan de technisch manager (TM) om te bewaken dat er geen strijdigheden optreden tussen eisen voor RK&V en andere systeemeisen.

Omgevingsmanager

De rol van de omgevingsmanager (OM) ten aanzien van RK&V is het in balans houden van de interne en externe belangen op het gebied van RK&V. De OM is verantwoordelijk voor het contact met de omgeving, zoals de Welstandscommissie. Belangrijk is dat de omgevingsmanager zorgt dat klanteisen, adviezen en relevante informatie uit de verschillende interne/externe omgevingsplannen de juiste plek krijgen in de planuitwerking, het integrale ontwerpproces en in de contractstukken.

Contractmanager

De contractmanager (CM) is op het gebied van RK&V verantwoordelijk voor de contracten met de marktpartijen ten aanzien van RK&V-producten en-diensten (opstellen plandocumenten, de procesrol van de (landschaps)architect, etc.). Belangrijk is dat de CM de aandacht en positie van RK&V in de inkoopstrategie verankert.

Manager projectbeheersing

De manager projectbeheersing (MPB) is op het gebied van RK&V verantwoordelijk voor het identificeren en beheersen van mogelijke risico's en kansen.

Architect of landschapsarchitect⁶

In een project zijn zowel (landschaps)architecten aan opdrachtgevers- als aan opdrachtnemerszijde actief vanwege hun ontwerpexpertise, integrale denkwijze en verbeeldingskracht. RWS schakelt als opdrachtgever deskundige (landschaps)architecten in voor het opstellen van de vereiste producten, zie dit hoofdstuk. De (landschaps)architect aan opdrachtgeverszijde speelt een rol in de toetsing van de ontwerpen en het gerealiseerde werk van de aannemer. Ook adviseert de (landschaps)architect het IPM-team inhoudelijk over RK&V. Wanneer er een Q-team is ingesteld, kan de (landschaps)architect deelnemen aan het Q-team.

Rijksadviseurs voor de Fysieke Leefomgeving

Afhankelijk van het type project en de impact op de omgeving en in overleg met de bovengenoemde adviseurs en coördinatoren is het noodzakelijk één van de beide Rijksadviseurs voor de Fysieke Leefomgeving in te schakelen voor advies of voor deelname in een Q-team. Meer informatie over het College van Rijksadviseurs (CRa):

www.collegevanrijksadviseurs.nl

⁶ Met (landschaps)architect wordt bedoeld op elke architect op het gebied of een combinatie van: landschapsarchitectuur, stedenbouwkunde, restauratiearchitectuur en architectuur.

Q-team

Om RK&V te borgen kan het IPM-team een Q-team inzetten. Dit op advies van de Adviseur RK&V. Factoren die daarbij een rol spelen zijn:

- nut en noodzaak;
- complexiteit;
- ambitieniveau;
- risico's;
- mate van innovatieve aanbestedingsvorm;
- gewenste inventiviteit marktpartijen;
- aantal opdrachtgevers.

In de Handleiding Help een Q-team! (Publicatie van College van Rijkadviseurs) kan men alles nalezen over onder andere samenstelling, functioneren, taak en aansturing van het Q-team, relatie met de Welstandscommissie, voorbereiding, vertrouwelijkheid en relatie met het IPM-team.

Welstand

Op basis van een positief advies van Welstand⁷, indien de gemeente hiervan gebruik maakt, verleent de gemeente als bevoegd gezag een omgevingsvergunning. Belangrijk is dat de volgende zaken vooraf vastliggen:

- Op grond van welk Welstandskader het bevoegd gezag de vergunningaanvraag toetst.
- Hoe de gemeente(n) vooraf betrokken wordt/worden om tot een soepele vergunningverlening te komen.

[HANDREIKING]

Het vergunningstraject kan men op verschillende manieren doorlopen, waarbij een beproefde methode is om het EPvE te gebruiken als Welstandskader. Dat gaat als volgt.

Om de gemeente goed te betrekken bij het opstellen van het EPvE neemt een afgevaardigde van de gemeente zitting in de commissie die het opstellen van het EPvE begeleidt. Meestal vaardigt de gemeente een beleidsmedewerker af met een stedenbouwkundige of (landschaps)architectonische achtergrond. Deze commissie kan ook het Q-team zijn.

Na afronding van het EPvE wordt dit document door het College van B&W of de gemeenteraad vastgesteld, zodat het EPvE dan een bijlage of aanvulling op de Welstandnota is. RWS stelt het EPvE hiervoor beschikbaar omdat de doorsnee Welstandnota niet ingaat op infrastructuurwerken. Een alternatief is het opstellen van een extra welstandsparagraaf, indien de gemeente het integrale EPvE te diepgaand vindt om deze als welstandskader vast te stellen. Echter, er moet altijd sprake zijn van context, integraliteit en duidelijkheid over het waarom van de eisen.

De gemeente mandateert het Q-team als Welstandscommissie en RWS en de gemeente leggen dit dan vast in een overeenkomst. In de overeenkomst komen onderwerpen aan bod als:

- Het Q-team is gemandateerd;
- Het Q-team brengt een bindend advies uit;
- De wijze waarop de vertegenwoordiger van de gemeente in het Q-team afstemt met de moederorganisatie;
- Het EPvE krijgt de status van welstandskader.

Doordat het Q-team zo als welstand fungeert en betrokken is, versoepelt dit de behandeling van de vergunningaanvraag. Na gunning van het project is het raadzaam dat de opdrachtnemer het Q-team bij het hele ontwerpproces tot en met het Definitieve Ontwerp betreft, omdat het advies van het Q-team nodig is voor de vergunningverlening.

⁷ Met ingang van 1 maart 2013 zijn gemeenten niet langer verplicht een advies te vragen van de welstandscommissie bij het toetsen aan de redelijke eisen van welstand van een aanvraag tot verlening van een omgevingsvergunning voor de activiteit "bouwen". [Hier](#) leest u wat dit in de praktijk betekent.

De vergunningaanvraag wordt ingediend op basis van het Definitieve Ontwerp. Met deze werkwijze is het akkoord op de omgevingsvergunning voor het welstandsdeel van het ontwerp dan nog slechts een hamerstuk.

[KADER]

De beschreven methode in de handreiking hiervoor blijkt in de praktijk te werken om het vergunningentraject goed te doorlopen. Voor de goede orde, er zijn verschillende varianten denkbaar die tot hetzelfde resultaat leiden, zolang het proces maar leidt tot de beoogde kwaliteit en voldoende draagvlak.

Escalatie:

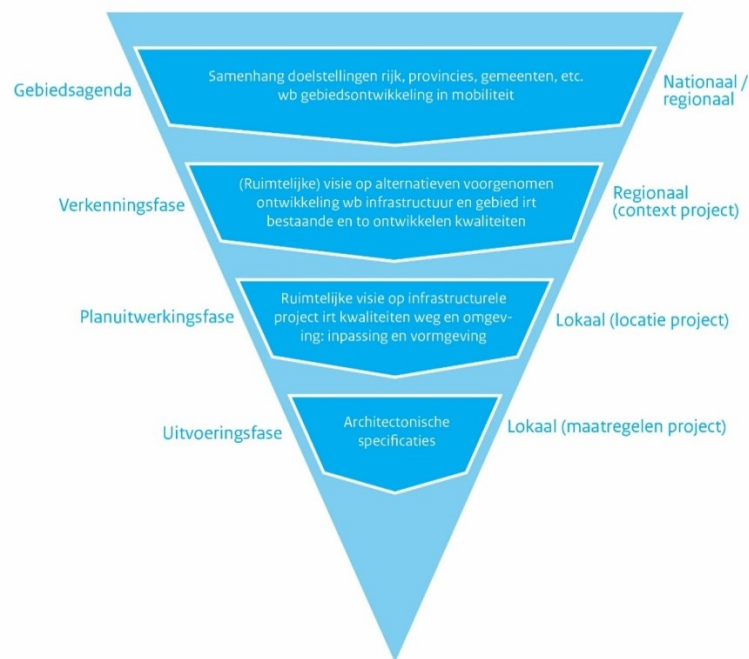
Eén van de taken van de adviseurs RK&V is het borgen van de juiste kwaliteit op het juiste schaalniveau in een project. Als naar het oordeel van de adviseur het kwaliteitsniveau onder het gewenste minimum zakt, zal deze opschalen.

De adviseur overlegt daartoe allereerst met o.a. IPM-rolhouders, belooft dan het lijnmanagement, maar kan ook het College van Rijksadviseurs inschakelen en in uitzonderlijke gevallen de voorzitter van de VAG.

3.3 Onderzoeksfase [INFORMATIEF]

Doel

Het doel van de Onderzoeksfase is het onderzoeken van de opgave, het concretiseren van de ontwikkelrichting of een integrale gebiedsontwikkeling uitvoeringsgereed maken. Het MIRT Onderzoek is geen verplichte fase.

Figuur 8: Trekken van Ambities naar Programma van Eisen

Betrokken partijen

De trekker van de Onderzoeksfase is het Rijk in de vorm van het Ministerie IenM en/of de regio vaak in samenwerking met de Provincie. Voorbeelden: Stadsregio Arnhem-Nijmegen, Stadsregio Amsterdam. RWS heeft geen formele rol, maar kan als stakeholder betrokken worden en voert aan het eind van de Onderzoeksfase de Voortoets uit en een Gate review indien van toepassing.

Bij het MIRT Onderzoek is de inzet van Ruimtelijke Denkers cruciaal. Het is van belang dat DGRW en DGB hier aandacht aan schenken.

Processen

De Onderzoeksfase bestaat uit:

1. Kwartiermakersfase
2. Analysefase
3. Oplossingsrichtingenfase
4. Afspraken voor vervolgtraject

Bij de afronding van een Onderzoeksfase vindt een voortoets plaats, ook wel MIRT 1 genoemd. Deze is technisch-inhoudelijk en juridisch van aard. Het doel van de voor-

toets is controle van MIRT-beslisinformatie op juistheid, actualiteit en relevantie. PVP faciliteert de voortoetsen. De voortoets is, indien van toepassing, input voor de Gate review.

Gebiedsagenda

De gebiedsagenda's zijn agenderend voor het bespreken van onderwerpen in de bestuurlijke overleggen MIRT. De gebiedsagenda's zijn door Rijk en regio gezamenlijk opgesteld en bevatten dan ook door Rijk en regio gedeelde visies en opgaven. Op basis van de gebiedsagenda's kan besloten worden een verkenning te starten.

Een MIRT Onderzoek kan ook toegepast worden om een integrale gebiedsontwikkeling uitvoeringsgereed te maken. Hierbij is de inzet van Ruimtelijke Denkers eveneens cruciaal.

De uitkomst van een Onderzoeksfase kan leiden tot:

- aanscherping van de Gebiedsagenda en/of
- opstarten van een Verkenningfase voor een bepaalde (set van) opgave(n).

Aanbevelingen vanuit RWS

RWS heeft verschillende geschikte instrumenten om in te zetten in de onderzoeksfase. Van welke instrumenten kan men gebruik maken?

- De inzet van Ruimtelijke Denkers (zie hoofdstuk 6 bij de definities) en ontwerpers, zie [Handreiking Ontwerpen in het MIRT](#);
- Volg de [Aanpak Duurzaam GWW](#);
- De inzet van een daartoe opgeleide facilitator bij de invulling van de [Omgevingswijzer](#). De Omgevingswijzer is het instrument om duurzaamheid vanaf het begin van een MIRT-traject een goede rol te laten spelen. Het faciliteert een gestructureerde discussie door middel van 12 thema's. Daarbij geeft de wijzer inzicht in ecologische, sociale en economische duurzaamheid (people, planet, profit). De Omgevingswijzer moet sinds 2012 verplicht in elk project toegepast worden;
- De toepassing van Value Engineering;
- De toepassing van de Kijk op ruimtelijke kwaliteit van snelwegen, zie bijlage 2;
- De toepassing van de Kijk op ruimtelijke kwaliteit Rijkskanalen, zie bijlage 2.

Informatie

- [Handreiking Ontwerpen in het MIRT](#)
- [Voortoets](#)
- Omgevingswijzer
- [Als je doet wat je deed, krijg je wat je had - publieksparticipatie in de praktijk](#)
Dit boekje is alleen op intranet ontsloten. Het is ook op te vragen bij de coördinatoren of adviseurs RK&V, zie contactgegevens achterin dit document.
- Kijk op ruimtelijke kwaliteit van snelwegen
- Kijk op ruimtelijke kwaliteit Rijkskanalen
- [Intranetsite Value Engineering](#)

3.4 Verkenningfase [INFORMATIEF]

Doel

De Verkenningfase heeft tot doel om – op basis van een grondige probleemanalyse – te komen tot een slimme, duurzame en klimaatbestendige oplossing door een opgave breed te onderzoeken, de doelstelling en probleemanalyse te concretiseren en een zorgvuldige afweging te maken tussen alternatieven. Meekoppelkansen, duurzaamheidsaspecten, gebiedsinformatie over landschap, de bodem en ondergrond, cultureel erfgoed en rijksvastgoed worden hierbij integraal meegenomen.

De Verkenningen die doorgaan naar de planuitwerking eindigen met een politiek-bestuurlijk gedragen voorkeursoplossing, waarbij toereikende financiering inclusief de mogelijke cofinanciering duidelijk is. Deze voorkeursoplossing kan bestaan uit één voorkeursalternatief of uit een samenhangend en adaptief pakket van uiteenlopende acties op de korte en lange termijn.

De aanzet voor een MIRT-Verkenning kan onder meer ingegeven zijn door een integrale gebiedsopgave uit de gebiedsagenda of wanneer een lokale inpassing van een ontwikkeling bijzondere aandacht vraagt.

Betrokken partijen

Vanuit het Ministerie IenM wordt een IPM-team aangesteld om de Verkenning uit te voeren. In de Verkenningfase is niet RWS verantwoordelijk en is de Werkwijzer RWS – waarin dit Kader is opgenomen – niet leidend. Daarom worden in deze paragraaf vanuit RWS perspectief alleen aanbevelingen gedaan.

Processen

De Verkenningfase kent 4 deelfasen:

- Startfase - opstarten project en probleemanalyse;
- Analytische fase - genereren oplossingsrichtingen en zeef 1;
- Beoordelingsfase - alternatieven beoordelen en selecteren, zeef 2;
- Besluitvormingsfase - bestuurlijke verankering en voorkeursbeslissing.

In de Verkenning en de MKBA wordt ook een alternatieve niet-infrastructurele oplossing meegenomen. Indien dit niet mogelijk is wordt onderbouwd waarom niet (bijvoorbeeld géén oplossend vermogen).

Structuurvisie

Bepaald moet worden of de Verkenningfase uitmondt in een structuurvisie. Hoe dat bepaald wordt, staat beschreven in de spelregels. In november 2016 zijn de [spelregels van het MIRT](#) herzien. Een structuurvisie biedt een belangrijke meerwaarde, daarom kiest men vaak om deze op te stellen ook wanneer een structuurvisie niet verplicht is.

In de Structuurvisie staat de voorkeursbeslissing met hierin de scope van het project beschreven en verbeeld. Ook beschrijft dit stuk de verantwoording van de keuze voor het voorkeursalternatief, de wijze waarop dit gerealiseerd gaat worden en de manier waarop participatie heeft plaatsgevonden. Het doel van de Structuurvisie is ruimtelijke samenhang aan te brengen, zowel op een regionaal als op een lokaal schaalniveau.

De Structuurvisie wordt in de Verkenningfase door de provincie of het Ministerie opgesteld.

Voorbeeld: Structuurvisie ZuidasDok, Amsterdam Zuid. Uitgevoerd door: ingenieursbureau Oranjewoud, in opdracht van projectorganisatie ZuidasDok

In de Structuurvisie ZuidasDok is de weg van alternatieven naar een voorkeursbeslissing besproken. In de structuurvisie komen aan bod:

1. de betekenis van het gebied voor Europa, de Randstad en Amsterdam;
2. de doelstellingen van het project;
3. de onderbouwing van het voorkeursalternatief (plus planMER, MKBA);
4. een overzicht van de beleidskeuzes ZuidasDok
5. het ontwikkelingsperspectief.

De structuurvisiekaart laat de beleidskeuzes ruimtelijk zien: uitbreiding van de A10 tot 12 rijstroken, ontvlechten van de rijstroken, aanpakken van de knooppunten, ondergrondse situering van de A10 ter hoogte van Zuidas, duurzame inpassing van de A10 door ondergronds brengen en aanvullende maatregelen om geluidsbelasting te beperken. Met behulp van kaartmateriaal zijn de effecten op de geluidsniveaus vergeleken. Op de ene kaart worden de gevels met een geluidsbelasting boven de maximale ontheffingswaarde getoond. Eerst zonder de realisatie van beleidskeuze, daarna na de realisatie. Ook is een studie gemaakt naar de ligging van de tunneluitgangen en een voorbeeld van de stedelijke invulling van de zone boven de A10 tunnels. Alleen de A10 zal ondergronds gaan, en niet de metro- en treinsporen. Er ontstaat extra ruimte voor een OV-terminal met trams, bussen en taxi's, en het treinstation Amsterdam Zuid kan worden uitgebreid.

Plan van Aanpak (PvA)

Het PvA bestaat uit een projectplan, een proces- en besluitvormingsplan, een participatieplan, de uitgangspuntennotitie en de wijze van kwaliteitsborging. We noemen hier 3 belangrijke onderwerpen voor het PvA:

- een beschrijving van de rol van een adviseur ruimtelijke kwaliteit;
- de keuze voor het al dan niet instellen van een Q-team (zie Handleiding MIRT Verkenning en de brochure van het CRa: ['Help een Q-team!'](#));
- de aanpak voor het opstellen van de Inpassingsvisie, al dan niet in combinatie met participatie.

Notitie Reikwijdte en detailniveau (NotR+D)

De NotR+D bevat de omschrijving van de opgave, de gebiedskenmerken, een beschrijving van de stakeholders en de opzet van het beoordelingskader voor de variantenstudie en voor de Milieu Effecten Rapportage. Het is aan te bevelen om ruimtelijke kwaliteit een belangrijke positie te geven in de NotR+D, zodat dit integraal meegenomen wordt bij de Plan MER.

Voortoets (MIRT 2)

De Onderzoeks- en Verkenningsfase zijn zeer bepalend voor de landschappelijke inpassing. Het is van groot belang om kritisch te toetsen of RK&V inhoudelijk en procesmatig voldoende geborgd is. In het geval van ruimtelijke kwaliteit vinden de voortoetsen plaats door een Adviseur RK&V van WVL, eventueel ondersteund door een Adviseur RK&V van GPO.

Gate review (Gate Voorkeursbeslissing)

Tegen het einde van een verkenning voert RWS de eerste Gate review (Gate Voorkeursbeslissing) uit van de vier Gate reviews voor de projecten waarbij RWS verantwoordelijk is voor de planuitwerkingsfase en de realisatie. Doel is projectbeheersing door controle of het project gesteld staat voor de volgende fase. Dit is verplicht voor

projecten > M€ 20 en wordt gefaciliteerd door Bureau Gate Review. De Gate review steunt op de inhoudelijke Voortoets.

Aanbevelingen vanuit RWS

1. Zet Ruimtelijke denkers in, zie Handreiking Ontwerpen in het MIRT.
2. Zorg dat de ruimtelijke kwaliteit, waarvan met name de landschappelijke inpassing, integraal meegenomen wordt bij de verkenning van de verschillende alternatieven en bij de afweging tussen de alternatieven bij het nemen van de voorkeursbeslissing. Voor het ontwikkelen van alternatieven is het van belang om gebiedsgericht te werken en samen met stakeholders te zoeken naar de meest passende oplossing. Voer altijd een gedegen inventarisatie van het gebied uit en hanteer een cyclisch proces van **inventarisatie, analyse, visie, concept en uitwerking**.
3. Houdt hierbij rekening met de randvoorwaarden die er ruimtelijk, functioneel, financieel en wettelijk zijn.
4. Maak een zorgvuldige afweging conform de spelregels van het MIRT om al dan niet een Structuurvisie of een vergelijkbaar product op te stellen. Het doel van de Structuurvisie is ruimtelijke samenhang aan te brengen, zowel op een regionaal als op een lokaal schaalniveau.
5. Zorg dat de coördinator RK&V van de betreffende RWS-regio zich op de hoogte kan stellen van de ontwikkelingen op hoofdlijnen tijdens de Verkenningsfase, zodat deze over de procesmatige borging van RK&V kan adviseren en kan zorgen dat RK&V goed meegenomen wordt in de Voortoets en waar nodig de expertise van een Adviseur RK&V of het CRa inschakelt.
6. Maak gebruik van Value Engineering tijdens Onderzoeksfase en/of Verkenning en/of Planuitwerking. Value Engineering is een systematische, multidisciplinaire benadering om met behulp van functieanalyse en creatieve technieken de waarde van een project of proces te verbeteren. Value Engineering wordt onder andere toegepast om waarde te vermeerderen ("meer voor minder"), versoberingskansen te ontdekken, om versnelling mogelijk te maken, om draagvlak van stakeholders te vergroten en om een stabiele scope te krijgen.
7. Werk samen met een facilitator bij het toepassen van de Omgevingswijzer, zie contactgegevens achterin dit document. RWS heeft daarvoor speciaal opgeleide facilitatoren, die kunnen helpen bij het opzetten van een Omgevingswijzer-sessie.
8. Pas de routeontwerpen toe, zie de WWRWS.
9. Pas de Kijk op ruimtelijke kwaliteit van snelwegen toe.
10. Pas de Kijk op ruimtelijke kwaliteit Rijkskanalen toe.
11. Neem duurzame leefomgeving en specifiek het onderwerp ruimtelijke kwaliteit op in de Project Opdracht naar RWS voor de volgende fase.

Het is bijzonder aan te raden om de routeontwerpen en de 'Kijk op...' zo vroeg mogelijk in het proces te hanteren. De analyses en uitgangspunten vormen de nodige input voor alle fasen van het MIRT proces. Ook in de fase van beheer en onderhoud is de "Kijk" als handreiking te gebruiken. De adviseurs RK&V kunnen – indien nodig – de opdrachtgever(s) of opdrachtnemer(s) - verdere toelichting geven, zie ook bijlage 2.

Informatie

- [intranetsite](#) Value Engineering
- [Voortoets](#)
- [Omgevingswijzer](#)
- Routeontwerpen, zie WWRWS
- [Kijk op ruimtelijke kwaliteit van snelwegen](#)
- [Kijk op ruimtelijke kwaliteit Rijkskanalen](#)

3.5 Planuitwerkingsfase

Doel

In de planuitwerkingsfase wordt de beslissing voorbereid die de realisatie van het voorgenomen (deel)project of projecten wettelijk en financieel mogelijk moet maken. De Planuitwerking wordt afgerond met een Projectbeslissing. In het geval van rijksinfrastructuur heeft dit de vorm van een Tracébesluit. De andere twee vormen zijn het Rijksinpassingsplan (conform de Wro) en het Projectplan (conform de Waterwet).

Betrokken partijen

Bij de overgang van Verkenningssfase naar Planuitwerkingsfase wordt de projectaansturing overgedragen van het Ministerie IenM naar RWS. Dit is een cruciaal moment: RWS krijgt formeel opdracht voor het project van het Ministerie, inclusief een scope, tijdsbepaling en budget. Bureau PVP coördineert deze overgangsfase. Sinds de zorg voor een duurzame leefomgeving onder de verantwoordelijkheid van Ministerie IenM valt en in de missie van RWS verwoord is, is het belangrijk dat en hoe de ambities voor de ruimtelijke kwaliteit verwoord zijn in de opdrachtbrief van Ministerie IenM aan RWS. Zo worden eventuele scopespanningen in de rest van het project voorkomen.

Betrokken partijen bij de Planuitwerkingsfase:

- Opdrachtgever: RWS
- Intern opdrachtgeversschap: de regionale dienst verleent opdracht door middel van het Project Opdracht Formulier (POF) aan PPO of GPO
- Opdrachtnemers: bureaus van (landschaps)architecten en/of stedenbouwkundigen, ingenieursbureau(s), eventueel Speciale Project Vennootschappen (SPV's) bij verplechting
- Belanghebbenden: regionale overheden, Welstand, ProRail en dergelijke
- CRa

Processen

- Ontwerp Tracébesluit (OTB)
- Tracébesluit (TB)

Het OTB beschrijft het nieuwe tracé en de inpassing in de omgeving. Ook de compenserende en mitigerende maatregelen op het gebied van natuur, landschap en geluid worden in het OTB weergegeven. Het Landschapsplan is een bijlage van het OTB.

Vlak voor het vaststellen door de minister van het OTB vindt de Gate Review plaats: de Gate Projectbeslissing. Het OTB inclusief het Landschapsplan wordt ter visie gelegd. Hierop kunnen zienswijzen ingediend worden.

In de volgende stap worden alle zienswijzen verwerkt en ook het Landschapsplan bijgesteld tot een definitief geheel. Als de minister het TB heeft ondertekend is de beschrijving van wat er wordt gemaakt en hoe met de effecten daarvan wordt omgegaan wettelijk vastgelegd.

Het tijdstip waarop de Gate Marktbenadering wordt gehouden kan projectspecifiek variëren en is afhankelijk van de wijze van verplechting tussen planvorming en realisatie.

Bij de afronding van de Planuitwerkingsfase vindt een voortoets (MIRT 3) plaats.

Werkwijze -[KADER]

1. Het IPM-team checkt in hoeverre de ambities duidelijk geformuleerd zijn in de projectopdracht (in het POF) ten aanzien van de duurzame leefomgeving en de ruimtelijke kwaliteit en zorgt voor verscherping van de ambities indien nodig.

2. Het IPM-team neemt in het projectmanagementplan (PMP) ten aanzien van ruimtelijke kwaliteit ten minste de volgende onderdelen op:
 - a. heldere omschrijving van de doelstelling ten aanzien van ruimtelijke kwaliteit;
 - b. uitgangspunten die de ruimtelijke kwaliteitsdoelstelling ondersteunen;
 - c. beschrijving van de processtappen om de ruimtelijke kwaliteitsdoelstelling te behalen;
 - d. de benoeming aan welke IPM-rolhouder de projectmanager de verantwoordelijkheid voor de borging van RK&V delegeert, indien dat het geval is;
 - e. de rol en betrokkenheid van de adviseur en coördinator RK&V;
 - f. het benoemen van eventuele externe borging en advies omtrent RK&V, bijvoorbeeld het instellen van een Q-team;
 - g. het risicoprofiel van het project. In termen van A+, A of A- indien het een DBFM-contract betreft.
3. Het IPM-team organiseert bij de faseovergang van Verkenning naar Planuitwerking een intakegesprek met de coördinator RK&V uit de regio om zich te laten adviseren over de positionering en borging van ruimtelijke kwaliteit in het project. De coördinator RK&V schat in of en wanneer een Adviseur RK&V nodig is en neemt het initiatief daartoe. De coördinator RK&V informeert het IPM-team over de betekenis, rol en meerwaarde van Ruimtelijke Kwaliteit en is gedurende het project attent op borging en voortgang van RK&V in het project en beoordeelt of het kader RK&V naar behoren wordt gevolgd.
4. De inhoudelijke advisering en begeleiding vanuit ruimtelijke kwaliteit dient een integrale positie te krijgen in het project tijdens de planuitwerkingsfase. Dit is maatwerk. Dit kan door binnen het technisch team de discipline RK&V vertegenwoordigd te laten zijn, zodat een integraal en zorgvuldig afwegingsproces kan plaatsvinden. Integraal heeft betrekking op 3 dimensies: interdisciplinair, door de schaalniveaus heen en door de projectfases heen. De TM draagt er in afstemming met de OM en CM zorg voor dat ruimtelijke kwaliteit een gelijkwaardige positie krijgt in de systeemeisen en dat daaraan een heldere oordeels- en besluitvorming ten grondslag ligt.
5. Het IPM-team laat de volgende RK&V producten opstellen: Inpassingsvisie, Landschapsplan en Esthetisch Programma van Eisen. In bijzondere gevallen kan dit in overleg met de Adviseur RK&V op een eenvoudiger manier vormgegeven worden, bijvoorbeeld als er nauwelijks tot geen impact op de ruimtelijke kwaliteit is te verwachten. De uitbesteding geschiedt conform de Handreiking uitbesteding architecten. De eventuele Structuurvisie is inhoudelijk vertrekpunt.
6. Voor het opstellen van RK&V-producten, zoals een Inpassingsvisie, Landschapsplan, Esthetisch Programma van Eisen en dergelijke schakelt RWS alleen gespecialiseerde ontwerpbureaus in; afhankelijk van de aard van het project en de fase waarin het project verkeert worden ontwerpbureaus op het vakgebied van landschapsarchitectuur, stedenbouwkunde, restauratiearchitectuur, architectuur of een combinatie van deze disciplines ingeschakeld (geen ingenieurbureaus). Deze bureaus maken uitdrukkelijk geen onderdeel uit van de raamovereenkomst ingenieursdiensten. De coördinator en Adviseur RK&V moeten hierbij aangesloten zijn. Zij staan in verbinding met het CRa om te vragen geschikte kandidaten aan te dragen (conform Handreiking uitbesteding architecten).
7. Het is noodzakelijk dat de Inpassingsvisie gereed is voorafgaand aan de opdracht aan een ingenieurbureau voor het opstellen van het OTB, zodat het ingenieurbureau voorzien is van belangrijke uitgangspunten voor het OTB. De Inpassingsvisie vormt namelijk het ontwerp kader voor de planuitwerking naar het (O)TB-Mer. Het beschrijft de uitgangspunten op het vlak van RK&V waar het ingenieurbureau in het ontwerp vanuit dient te gaan.

8. De opsteller van de Inpassingsvisie neemt de uitgangspunten mee van de route-ontwerpen. Het IPM-team ziet daarop toe.
9. De opsteller van de Inpassingsvisie gebruikt de trilogie van de [Kijk op ruimtelijke kwaliteit van snelwegen](#) en [Kijk op ruimtelijke kwaliteit Rijkskanalen](#) als inhoudelijk vertrekpunt, zie bijlage 2, afhankelijk van de betreffende situatie, zie ook bijlage 3.
10. De wijze van uitbesteden van de producten Inpassingsvisie, Landschapsplan, Esthetisch Programma van Eisen, (O)TB en MER dient recht te doen aan de samenhang tussen deze producten. Met andere woorden, er dient een bewuste keuze gemaakt te worden of er combinaties van producten worden uitgevraagd en hoe de coördinatie plaatsvindt indien er verschillende bureaus aan de producten werken. Het is aan te raden die coördinatie te benoemen en contractueel vast te leggen. Het is bijvoorbeeld belangrijk dat er afstemming plaatsvindt tussen de landschapsarchitect die het Landschapsplan opstelt en het ingenieursbureau die het (O)TB en MER opstelt. De ervaring leert dat wanneer een landschapsarchitect in onderaanneming van het ingenieursbureau werkt, de positie van de landschapsarchitect niet meer onafhankelijk is. Een mogelijke oplossing is dat Rijkswaterstaat de landschapsarchitect die het Landschapsplan opstelt, een directe opdracht verstrekt. De Adviseur RK&V brengt advies uit over de meest geschikte coördinatievorm. Het IPM-team legt de coördinatieverplichting contractueel vast, zodat de wederzijdse verantwoordelijkheden voor de opdrachtnemers helder zijn en ziet daar vervolgens op toe.
11. De coördinatoren en/of adviseurs adviseren en begeleiden de opdrachtgever (IPM-team) en opdrachtnemer in het opstellen van de producten voor proces en inhoud.
12. Het Landschapsplan vertaalt de Inpassingsvisie naar landschappelijke inpassingsmaatregelen en geeft een onderbouwing voor het ruimtebeslag. Het Landschapsplan is een wettelijk voorgeschreven document, een bijlage van het Tracébesluit, en doorloopt daarom het inspraakproces. Het dient als uitgangspunt voor het op te stellen Esthetisch Programma van Eisen (EPvE) en levert input voor de kostentoets. Verder moet worden aangegeven welk beheer en onderhoud nodig is voor een goede ontwikkeling en instandhouding van de inrichtingsmaatregelen.
13. Het Landschapsplan is een wettelijke verplichting, omdat het onderdeel uitmaakt van het Tracébesluit. Toch dient het uitwerken van het Landschapsplan als contractuele verplichting opgenomen te worden, omdat het niet vanzelfsprekend is dat het Landschapsplan door de opdrachtnemer moet worden uitgevoerd.
14. Alle relevante belangen en disciplines moeten meegenomen worden in de Planuitwerkingsfase door middel van integraal ontwerpen. Het betreft o.a. de belangen van beheer en onderhoud (raadpleeg de betreffende RWS-regio of -district), maar ook belangen van derden.
15. Het Esthetisch Programma van Eisen (EPvE) is een uitwerking van de Structuurvisie, Inpassingsvisie, het OTB/MER en het Landschapsplan. Het vormt het toetskader voor het ontwerp- en realisatieproces en maakt onderdeel uit van de contractstukken, ongeacht welke aanbestedings- of contractvorm gekozen wordt en is daarmee bindend. Omdat het EPvE een juridische status heeft, is de toonzetting navenant: helder dient te worden verwoord wat eisen en wat wensen zijn. De gewenste mate van detaillering in het EPvE hangt mede af van de gewenste ontwerp vrijheid voor de marktpartijen, de contractvorm, de aanbestedingswijze en de EMVI-BPKV criteria. Zie hoofdstuk 4. In het EPvE wordt een scheiding aangehouden tussen de 'topeisen' en 'de afgeleide eisen'. De topeisen beschrijven de gedachte achter de eisen, het gewenste resultaat, dus het waarom. Topeisen dienen ter validatie. Afgeleide eisen geven aan hoe invulling gegeven moet worden aan de topeisen. De afgeleide eisen zijn ter verificatie, en beschrijven de basiskwaliteit van het te realiseren werk.
16. Het EPvE bepaalt het minimaal acceptabele kwaliteitsniveau.

17. Alle aspecten – ruimtelijk, technisch, functioneel of anders van aard - van het ontwerp moeten in deze fase integraal op elkaar afgestemd zijn. Visualisatie is hiertoe een goed hulpmiddel. De eisen uit het EPvE en andere systeemeisen moeten in alle stukken op elkaar afgestemd zijn, om te voorkomen dat er tegenstrijdigheden zijn. Dit vergt afstemming tussen het IPM-team, Adviseur RK&V, regisseur Assetmanagement en/of Assetmanager, technisch adviseurs en andere relevante specialismes.
18. Als het IPM-team besluit zich te laten adviseren door een Q-team, is het noodzakelijk dat hierover afstemming plaatsvindt met de coördinator RK&V. Deze zal als dat nodig is de expertise van een Adviseur RK&V inschakelen.

[HANDREIKING]

1. Het is van cruciaal belang om ruimtelijke kwaliteit op te nemen in de projectscope. Als ruimtelijke kwaliteit niet in de scope staat zijn aspecten als tijd en geld altijd dominant. Een succesvol voorbeeld waarbij ruimtelijke kwaliteit integraal is opgenomen in de projectdoelstellingen is het programma Ruimte voor de Rivier.
2. Bij financieringsregelingen is 'sober en doelmatig' vaak een uitgangspunt. Sober is niet hetzelfde als armoedig. Logisch, Eenvoud en Specifiek zijn praktische handvatten die de essentie van landschappelijke inpassing en ruimtelijke kwaliteit beter definiëren en zodanig aansluiten bij het doel van het Ministerie IenM en de missie van RWS.
3. De ervaring leert dat het raadzaam is al tijdens het opstellen van het Landschapsplan aan te vangen met het Esthetisch Programma, een zogenoemde dakpansgewijze fasering. Dit heeft als voordeel dat beide plandocumenten beter op elkaar afgestemd kunnen worden voor wat betreft inhoud en detailniveau. Bij het opstellen van het EPvE worden zaken verder uitgewerkt, waardoor er vanzelf issues naar voren komen, die in het Landschapsplan aandacht of bijstelling behoeven en vice versa.

Een voorbeeld van een project die de dakpansgewijze constructie van planproducten heeft gehanteerd is project Blankenburgverbinding. Daar is de volgende reeks planproducten gemaakt:

- **Masterplan** "Rotterdam vooruit"
- **Ontwerp-Rijksstructuurvisie** (bereikbaarheid regio R'dam en nieuwe westelijke oeververbinding) "Samenvatting Plan-MER"
- **Ambitiedocument** "Vormgeving en Inpassing" (BGSV)
- **Vormgevings- en Inpassingsplan** (Wurck) als bijlage bij het TB, wat normaal een Landschapsplan heet.

4. Bijna alle disciplines hebben invloed op het ruimtelijke ontwerp en daarmee op de ruimtelijke kwaliteit. Visualiseren helpt om gezamenlijk met experts van verschillende disciplines te zien of een oplossing voldoet aan wensen en eisen. Daardoor is RK&V een verbindende factor tussen verschillende disciplines. Neem in de planuitwerkingsfase bijvoorbeeld ook alvast het onderwerp 'gedrag en human factors' mee in het ruimtelijk ontwerpen.
5. Bij het opstellen van de Inpassingsvisie en het Landschapsplan is het effectief om omgevingspartijen te betrekken. Bij het opstellen van het EPvE geldt dat ook maar specifieker is het betrekken van gemeente danwel Welstand effectief in verband met draagvlak en vergunningverlening.

Gedrag en Human Factors

Om beter grip te krijgen op gedrag

Het verkeerssysteem bestaat uit de onderdelen mens, voer- of vaartuig en omgeving. De mens is de spil in het verkeerssysteem. Zijn (verkeers)gedrag bepaalt de effectiviteit van de inrichting en de maatregelen, en daarmee de veiligheid, doorstroming en comfort op de (vaar)weg. Omdat de mens een grote rol speelt in het succes van je maatregel of project is het van groot belang om te weten wat hem motiveert en stuurt in zijn (al dan niet rationele) gedrag.

Gedragskennis kun je toepassen bij verschillende processen van Rijkswaterstaat. Denk aan het ontwerpen en aanleggen van nieuwe (vaar)wegen, het beheer en onderhoud, en (dynamisch)verkeersmanagement. Maar ook van dalisme en het buitenhouden van onbevoegden vergt steeds meer effort. Om gedrag te sturen of te beïnvloeden staan ons verschillende middelen ten dienste: aanpassen (inrichting van) (vaar)weg of vaartuig/voertuig, opleiding, wetgeving en handhaving en organisatie.

Wil je meer informatie of gedragsexpertise inwinnen? Neem contact op met het Steunpunt Gedrag (vaar)weggebruikers, een pool met gedragsexperts. Kijk op de [intranetpagina](#) van gedrag en human factors.

Informatie

- [Aanpak Duurzaam GWW](#)
- [Omgevingswijzer](#)
- Routeontwerpen, zie WWRWS
- [intranetsite](#) Value Engineering
- [Kijk op ruimtelijke kwaliteit van snelwegen](#)
- [Kijk op ruimtelijke kwaliteit Rijkskanalen](#)
- [Handreiking EPvE](#)
- Andere standaarddocumenten RK&V in bijlage 3

3.6 Realisatiefase

Doel

Alle voorgaande fases waren erop gericht te komen tot de gewenste oplossing. Het doel van de realisatiefase is het bouwen van datgene wat een oplossing is voor de gestelde opgave.

Betrokken partijen

- Opdrachtgever: RWS
- Opdrachtnemer: marktpartij of combinatie van marktpartijen
- Belanghebbenden: regionale overheden, bedrijven, bewoners, belangenorganisaties, Welstand en/of ProRail en dergelijke
- CRa
- Eventueel een Q-team samengesteld uit afgevaardigden van betrokken partijen of onafhankelijke deelnemers

Processen

- Ontwerpfase
- Bouwfase en oplevering

Ontwerpfase

Voordat de opdrachtnemer, dus een marktpartij of een SPV bestaande uit een combinatie van marktpartijen, begint met de uitvoering worden eerst de volgende documenten opgesteld:

1. Een **Voorlopig Ontwerp (VO)**: omvat een globale voorstelling van het bouwproject voor wat betreft de situering, de architectonische verschijningsvorm, de hoofdindeling, de structurele en constructieve opzet en de financiële aspecten.
2. **Definitief Ontwerp (DO)**: verdere uitwerking van het VO, omvat alle objecten en inpassingsopgaven. In deze fase wordt de aanvraag voor de omgevingsvergunning gedaan voor de verschillende objecten. De welstand toetst het DO aan de hand van een Welstandsparagraaf. Deze is een afgeleide van het EPvE en kan in overleg met het Q-team tot stand komen.
3. Het **Uitvoeringsontwerp (UO)** is de vertaling van het DO naar voor uitvoering geschikte tekeningen en documenten. Het Q-team of een hiervoor aangewezen Q- team lid kan een scan doen op consistentie met het goed-gekeurde DO.

Werkwijze ontwerpfase -[KADER]

1. Na gunning vormen het geaccepteerde Plan van Aanpak Vormgeving (zie bijlage 4), indien van toepassing het inschrijvingsontwerp (zie bijlage 5), de van toepassing zijnde onderdelen uit het Landschapslan en het EPvE de uitgangspunten voor het verdere ontwerp- en realisatieproces.
2. De opdrachtnemer stelt het Voorlopig Ontwerp (VO), Definitief Ontwerp (DO) en Uitvoeringsontwerp (UO) op. In deze fase is kwaliteitstoetsing door het IPM-team van groot belang, zie de handreiking.
3. Op basis van het getoetste danwel geaccepteerde DO dient de ON haar vergunningaanvraag in bij het bevoegd gezag. Als de vergunning verleend is kan het IPM-team besluiten het Q-team te ontbinden.
4. De Adviseur RK&V handelt de toetsing van het UO af, eventueel in overleg met de gemeente (Welstand indien van toepassing) als er significante afwijkingen van het DO zijn.

5. Het IPM-team ziet erop toe dat eisen in het contract ten aanzien van een sleutelfunctionaris Ruimtelijke Kwaliteit daadwerkelijk door de gegadigde geëffectueerd wordt. Van belang voor de OG is dat de ON zijn sleutelfunctionaris(sen) - architect en/of landschapsarchitect - behoudens een ontwerpende ook een toetsende rol geeft ter borging van de RK&V in het ontwerp- en bouwproces.

[HANDREIKING]

1. Uit ervaring blijkt dat het voordelen biedt om zowel het VO, als het DO voor te leggen aan het Q-team, zodat het Q-team meegenomen wordt in het ontwerpproces en tijdig kan bijsturen. In de VO-fase is meer ruimte voor bijsturing dan in de DO-fase. Dit om onnodig meerwerk te voorkomen.
2. De opdrachtnemer legt de verdere uitwerkingen naar VO en DO eerst voor aan de Adviseur RK&V (of aan het technisch team inclusief de Adviseur RK&V voor de integraliteit). Deze adviseert het IPM-team vanuit het belang van Rijkswaterstaat. Nadat het IPM-team heeft besloten of het advies al dan niet verwerkt wordt, worden de betreffende tussenresultaten aan het Q-team voorgelegd. Het Q-team beoordeelt of de uitwerking consistent is, voldoet aan het EPvE, in lijn ligt met het Landschapsplan en of eventuele afwijkingen leiden tot een goede inpassing 'in de geest van' het gewenste kwaliteitsniveau. Het Q-team formuleert haar advies daarover aan het IPM-team. Het IPM-team heeft de beslissende bevoegdheid.

Bouwfase en oplevering

De vierde Gate review is de **Gate Opleveringsbeslissing**, waarbij getoetst wordt of het project geschikt is om over te gaan naar de Beheer en Onderhoudsfase.

Na de oplevering van het project start de **Beheer en Onderhoudsfase (B&O)**. In deze fase wordt het geleverde werk in stand gehouden (onderhoud, herstel) en soms aangepast, bijvoorbeeld bij veranderend beleid.

Werkwijze bouwfase en oplevering - [KADER]

1. Gedurende de Bouwfase is bouwbegeleiding nodig vanuit ruimtelijke kwaliteit en moeten op bepalende momenten controles op het werk uitgevoerd worden. Er zijn verschillende mogelijkheden bij wie dit ondergebracht kan worden (de lijst is niet uitputtend), waarbij de Adviseur RK&V ondersteunt bij de keuze:
 - Q-team. Voordelen: onafhankelijke positie, bekend met kennis en historie van het project en kan eenvoudig haar taken continueren. Nadelen: grote capaciteitsbelasting en daardoor logger om agenda's op elkaar afgestemd te krijgen. Het is niet vanzelfsprekend dat het Q-team expertise heeft op het gebied van de realisatiefase en dat is wel noodzakelijk. In dat geval kan gekozen worden voor de supervisor.
 - Q-team-light: afgepelde versie van het Q-team en daardoor flexibeler. Ook hier geldt: er moet wel expertise op het gebied van de realisatiefase aanwezig zijn.
 - Supervisor: een (landschaps)architect met relevante ervaring op het gebied van de realisatiefase, welke in opdracht van RWS wordt ingezet. Voordelen: onafhankelijke positie, expertise op het gebied van de realisatiefase, als 1 persoon compacter en daardoor slagvaardiger dan een Q-team, kan daardoor dichter op het werk opereren en netto meer effectieve tijd besteden.
 - Supervisor in combinatie met voorzitter van de welstandcommissie. Combineert verschillende voordelen zoals flexibiliteit, draagvlak, realisatie-expertise en compactheid.
2. Bij oplevering overhandigt de opdrachtnemer een complete set revisiebescheiden t.b.v. het in stand houden van de kwaliteit van het project. Als afronding van het rea-

lisatieproces voegt het IPM-team de revisiebescheiden aan het opleverdossier RK&V toe. De revisiebescheiden bestaan doorgaans uit de *as-built* tekeningen, onderhoudsvoorschriften (inclusief beplantingsplan en groenbeheerplan), materiaal- en kleurenstaten.

3. Het Esthetisch Programma van Eisen en het Landschapsplan dienen ook onderdeel uit te maken van dit opleverdossier, eventueel met oplegblad welke wijzigingen en aanvullingen tijdens de realisatiefase geaccordeerd doorgevoerd zijn.

[HANDREIKING]

1. Het Esthetisch Programma van Eisen en het Landschapsplan kunnen mede als input dienen voor het door de regiopartners op te stellen Landschapsontwikkelingsplan of vergelijkbaar document voor hun te beheren en te onderhouden landschap.

Informatie

Zie bijlage 3 voor de aan RK&V gerelateerde kaders en handreikingen en de samenhang daartussen.

3.7 Beheer- en Onderhoudsfase

Doel

Het doel van de beheersfase is het functioneel laten zijn van het areaal, conform de eisen op grond van functionaliteit, belevingswaarde en toekomstwaarde.

Betrokken partijen

- Opdrachtgever: RWS
- Opdrachtnemer: contractant voor het beheer en onderhoud
- Eventuele stakeholders, zoals omwonenden of derden met belangen.

Werkwijze [KADER]

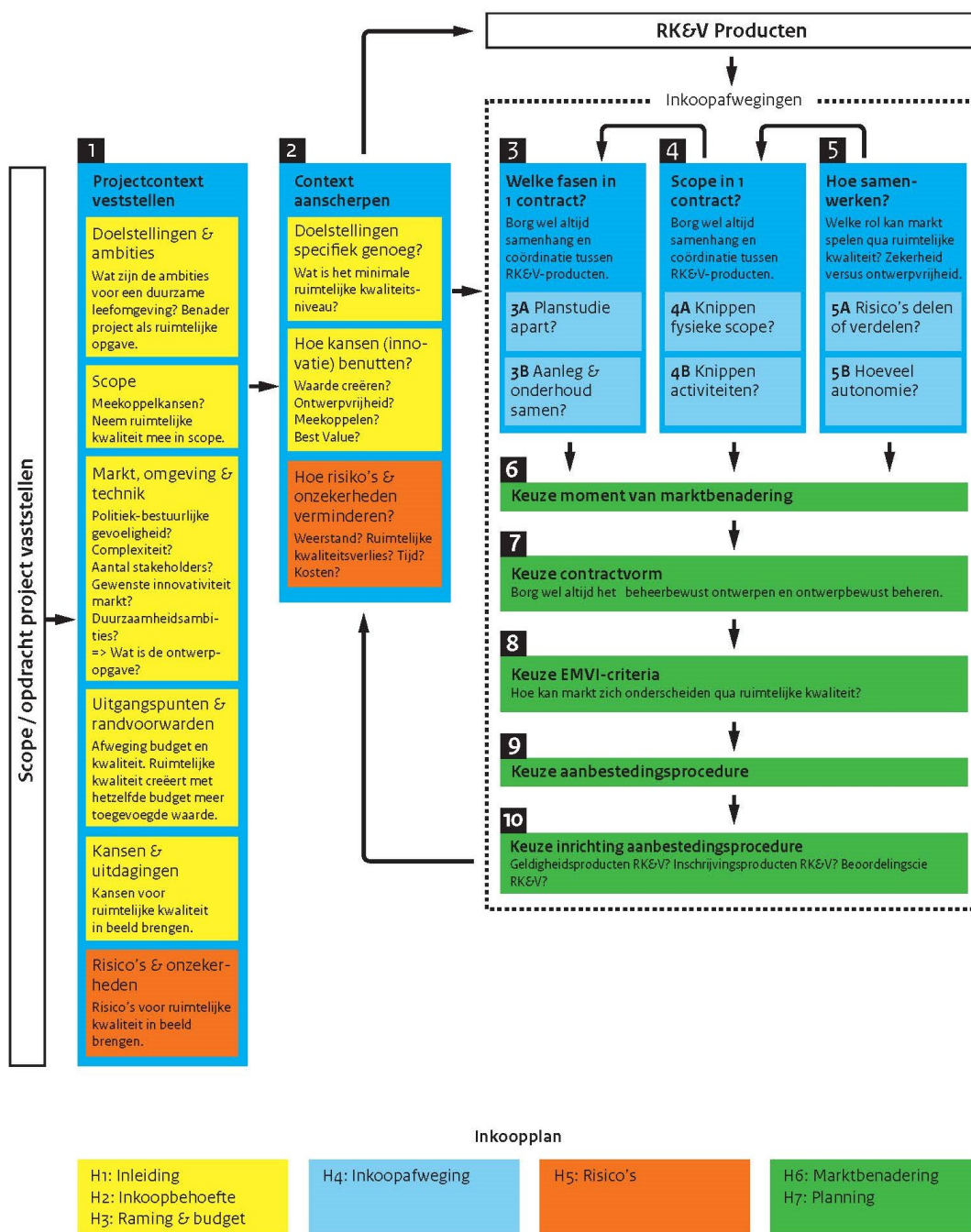
1. Het motto is: beheergericht ontwerpen en ontwerpgericht beheren. Oftewel: in de ontwerpfasen dienen de belangen van de beheerder meegenomen te worden (realiseerbaarheid, vervangbaarheid, onderhoudbaarheid en betaalbare beheerkosten) en in de beheerfase dient het beheer erop gericht te zijn het beoogde kwaliteitsniveau van het ontwerp in stand te houden gedurende de levensduur.
2. Door het zorgvuldig organiseren van het beheer- en onderhoudsproces kunnen investeringen in Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving in eerdere projectfasen renderen. Dit houdt in: borging van ruimtelijke kwaliteit in de eisen van het onderhoudscontract en toezicht door de opdrachtgever op de naleving van het contract.
3. Bij de overdracht van IPM-team naar de beheerder geeft de opdrachtnemer (de bouwer) duidelijk aan welke beheermaatregelen nodig zijn om de beeldkwaliteit in stand te houden.
4. Inhoudelijk geven de handreiking "Kijk op de ruimtelijke kwaliteit van snelwegen" en de Ruimtelijke kwaliteitskaders van de rivieren Waal, Rijn en IJssel richting aan de uitgangspunten van de beeldkwaliteit. Daarnaast kunnen uitgangspunten gevonden worden in regionale beeldkwaliteitsplannen, bijvoorbeeld in de vorm van landschapsplannen en groenbeheerplannen. Deze dienen als uitgangspunt voor de fysieke verschijningsvorm van de RWS-netwerken en haar objecten.

Informatie

- [Kijk op ruimtelijke kwaliteit van snelwegen](#)
- [Kijk op ruimtelijke kwaliteit Rijkskanalen](#)

4 Ruimtelijke kwaliteit en de integrale inkoopafweging

In de tender van het te realiseren werk moeten de ambities ten aanzien van RK&V één op één doorklinken. De positie van RK&V in de inkoopstrategie geeft een signaal af aan de markt: welk belang heeft de opdrachtgever toegekend aan de ruimtelijke kwaliteit die het project als resultaat moet opleveren? Alles moet kloppen met elkaar: wát er wordt uitgevraagd en hòe dat wordt uitgevraagd. Je kunt nog zoveel ontwerpvrijheid geven aan de markt, maar als je de markt niet uitdaagt en voor goede oplossingen beloont, zal de oogst marginaal zijn. Het spel luistert nauw, omdat de inkoopafweging recht moet doen aan de ambities op het vlak van ruimtelijke kwaliteit voor het project, maar tegelijk ook in evenwicht moet zijn met andere belangrijke factoren.

Figuur 9: Aanpak integrale inkoopafweging en RK&V

Deze figuur illustreert niet alleen de samenhang, maar laat ook een aantal belangrijke vragen zien, die tijdens de integrale inkoopafweging meegenomen moeten worden om ruimtelijke kwaliteit de juiste plek te geven. De Adviseur RK&V is er voor begeleiding en advies.

In dit hoofdstuk wordt uiteengezet hoe ruimtelijke kwaliteit meegenomen moet worden bij de integrale inkoopafweging. De uiteindelijke positie en het gewicht van ruimtelijke kwaliteit wordt beïnvloed door verschillende factoren, die tijdens het vormen van de inkoopstrategie in samenhang met elkaar bepaald moeten worden. Het gaat om de volgende vijf factoren:

1. ruimtelijke kwaliteit en de contractvorm;
2. ruimtelijke kwaliteit als EMVI-BPKV-criterium;
3. ruimtelijke kwaliteit en de aanbestedingsprocedure;
4. ontwerp vrijheid in het Esthetisch Programma van Eisen
5. RK&V-eisen aan dialoog- en inschrijvingsproducten.

Deze factoren komen in de volgende paragrafen aan bod.

4.1 Ruimtelijke kwaliteit en de contractvorm

Er kan gekozen worden uit verschillende geïntegreerde contractvormen: Design and Construct (D&C) of Design, Build, Finance and Maintain (DBFM). Bij DBFM is de opdrachtnemer naast het ontwerp en de bouw van het project tevens verantwoordelijk voor de financiering en het onderhoud.

Dit houdt in dat bij een DBFM-contract het niveau van de ruimtelijke kwaliteit gedurende de maintenance-fase eenvoudig integraal geborgd kan worden, terwijl dat bij een D&C-contract niet zo is. Bij een D&C-contract wordt het beheer en onderhoud namelijk apart aanbesteed in een prestatiecontract.

Bij beide geïntegreerde contractvormen krijgt de opdrachtnemer maximale ruimte om zijn kennis en creativiteit toe te passen. De keuze tussen D&C of DBFM wordt bepaald door de Public Private Comparator (PPC).

Zowel bij D&C als bij DBFM is een onderdeel van het aanbestedingsdossier de vraagspecificatie. Deze bestaat uit twee delen: een deel met producteisen en een deel met proceseisen. Het gaat hier onder andere om het vastleggen van eisen en verantwoordelijkheden, scope en oplossingsruimte.

[KADER]

1. Contractmanager, omgevingsmanager en Adviseur RK&V stemmen de borging van de ruimtelijke kwaliteit af op de contractvorm. In geval van een D&C-contract moet het IPM-team erop toezien dat de beoogde ruimtelijke kwaliteit van het opgeleverde werk tijdens de levensduur vertaald wordt in de benodigde beheer- en onderhoudseisen en dat deze opgenomen worden in het prestatiecontract. Bij een DBFM-contract worden de eisen aan onderhoud en beheer integraal meegenomen in het contract. In geval van een DBFM-contract stemt het IPM-team de eisen ten aanzien van beheer en onderhoud af met de Adviseur RK&V. Hierbij is de inbreng van de beheerder van groot belang.
2. Ongeacht de contractvorm en de aanbestedingsprocedure moet altijd aandacht zijn voor beheerbewust ontwerpen en ontwerp bewust beheren.

Hoe samenwerken?

Hierbij gaat het om het delen of verdelen van risico's enerzijds en anderzijds het bepalen hoeveel autonomie RWS als opdrachtgever wil behouden. RWS kan ervoor kiezen zelf in grote mate bepalend te zijn voor de planuitwerking, het ontwerp en de uiteindelijke vormgeving tot in de details, maar kan er ook voor kiezen veel verantwoordelijkheid bij de markt neer te leggen. Binnen dat spectrum zijn er allerlei tus-

senvormen mogelijk. De basisgedachte van het markt- en inkoopbeleid van RWS is altijd [‘samen met de markt’](#).

Voor ruimtelijke kwaliteit moet de afweging gemaakt worden welke rol de markt hierbij kan spelen. Is er een duidelijke ontwerpogave waar de markt een meerwaarde kan bieden? Soms is het politiek-bestuurlijke speelveld erg gevoelig en hebben stakeholders een grote behoefte aan zekerheid. In dat geval kan het verstandig zijn om voor zekerheid te kiezen en de ontwerpvrijheid beperkt te houden.

Wat is vervlechting / vroege marktbenadering?

Een voorbeeld waarbij de markt veel verantwoordelijkheid krijgt toebedeeld is vervlechting. Bij vervlechting vindt de afronding van de planologische procedure pas na de aanbesteding en gunning plaats. Dé reden om voor deze volgorde te kiezen is om ruimte te houden voor creativiteit van de markt en zo een betere oplossing te krijgen dan voor de raming mogelijk blijkt. Daarvoor is letterlijk ontwerpruimte nodig, in scope en projectgebied.

Bij een traditionele aanpak staat de scope van een project bij aanbesteding geheel vast en is planologisch vastgesteld. Bij start aanbesteding moet de raming lager zijn dan het budget. Vaak leidt dit tot versoberingen. Erg jammer als later blijkt dat de versoberingen niet nodig waren.

Hoe werkt vervlechting?

Door in een vroegtijdig stadium, dus voordat de planvorming definitief is, de markt te betrekken, kan bij de planvorming nog gebruik worden gemaakt van de ideeën uit de markt. Dat heeft als voordeel dat geen keuzes gemaakt worden die later onnodig belemmerend blijken te werken, maar er zijn ook verschillende risico's:

- Vanuit de planologische procedures kunnen de transactie- en vertragskosten hoger liggen dan verwacht.
- De politiek bestuurlijke besluitvorming is nog niet afgerond waardoor vertragen en wijzigingen effect kunnen hebben op de aanbesteding.
- Hoe vroeger de markt betrokken wordt, hoe groter de kans op wijzigingen.
- Er is slechts beperkte ervaring met vroege marktbenadering.

Het grootste risico is dat de aanbestedingsprocedure al loopt terwijl de planvorming nog niet definitief is, met als afbreukrisico dat de plannen van de partijen in de aanbesteding niet leiden tot een vastgesteld tracébesluit.

Alternatieven

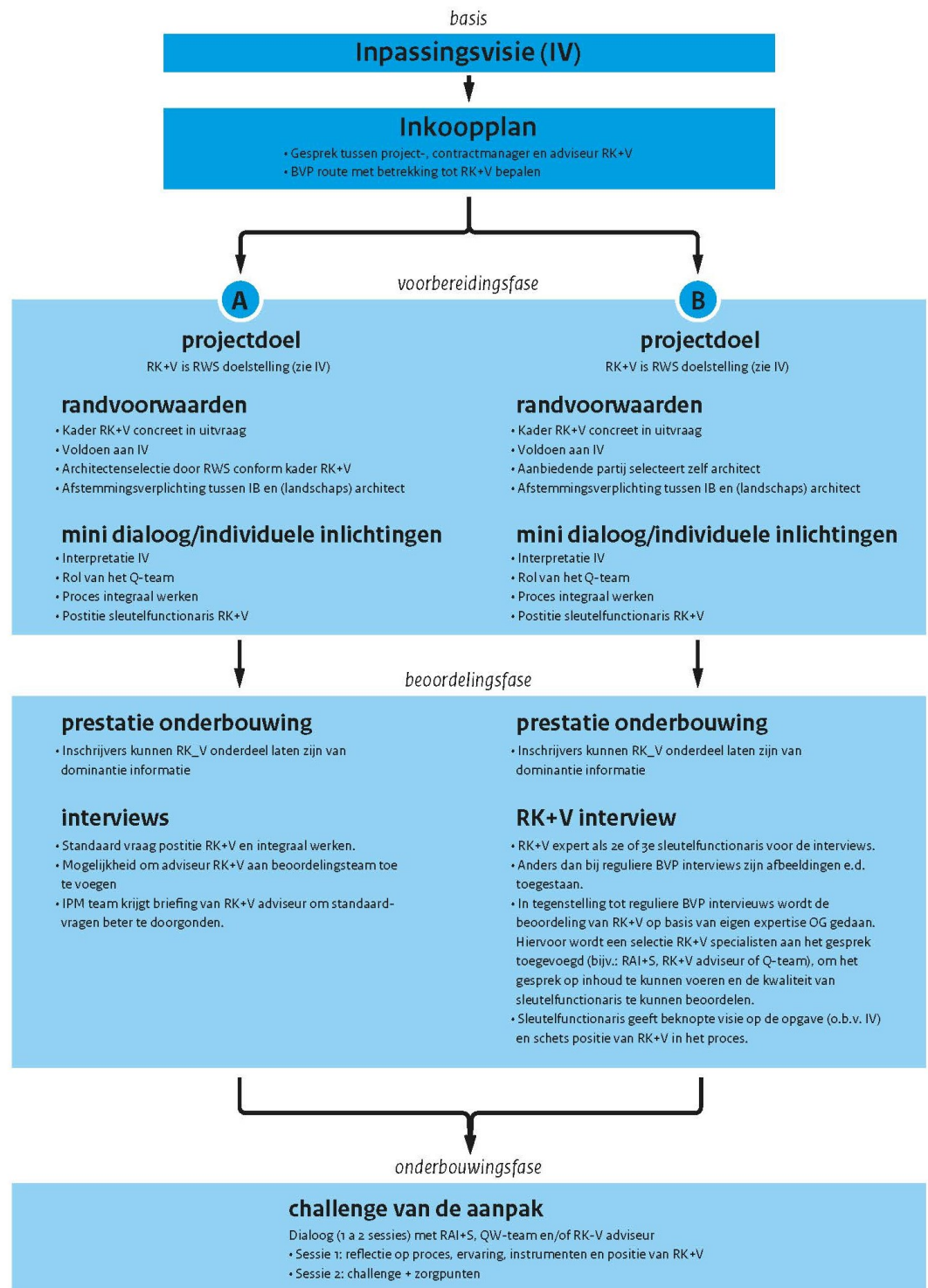
Het is ook mogelijk om eerst de planvorming te doorlopen en, ondanks dat de uitgangspunten en scope dan een gegeven zijn, met behulp een concurrentiegericht dialogoog en een goed overwogen inzet van EMVI-BPKV de markt te prikkelen om binnen de scope zo optimaal mogelijk invulling te geven aan eventuele extra wensen waarvan onzeker is of die binnen het budget passen.

De Best Value methode

Op [intranet](#) is informatie te vinden over de Best Value methode.

[KADER]

Bij de keuze voor de Best Value methode moet voor ruimtelijke kwaliteit onderstaand procedureschema worden gevolgd.

Figuur 10: BVP – RK&V procedure schema

4.2 Ruimtelijke kwaliteit als EMVI-BPKV-criterium

In alle procedures wordt in principe altijd gegund op basis van Economisch Meest Voordelige Inschrijving met de Beste Prijs Kwaliteit Verhouding: EMVI-BPKV. Voor een juiste toepassing van het model en keuze van de criteria heeft RWS een [handreiking EMVI-BPKV](#) opgesteld.

Ruimtelijke kwaliteit kan als EMVI-BPKV-criterium in de aanbesteding meegenomen worden teneinde marktpartijen te stimuleren meerwaarde te bieden. Een cruciale vraag is: op welke aspecten mogen en kunnen marktpartijen zich onderscheiden van hun concurrenten? Of ruimtelijke kwaliteit een EMVI-BPKV-criterium wordt, is verder mede afhankelijk van de impact van het project op de omgeving en het belang hierbij voor de ruimtelijke kwaliteit. Het toepassen van ruimtelijke kwaliteit als EMVI-BPKV-criterium is een projectgebonden issue dat in overleg met projectteam, omgevingspartijen, adviseurs RK&V en de Rijksadviseur(s) zal worden bepaald. Het dient een projectbeslissing te zijn waarbij alle verschillende maatschappelijke afwegingen, zoals omgevingswensen en visie van de markt, politiek bestuurlijke dwangpunten, alsmede de kosten integraal meegenomen zijn.

Bij de beoordeling met EMVI-BPKV-criterium voor ruimtelijke kwaliteit gaat het om meerwaarde die wordt geboden t.o.v. het EPvE. Doorgaans worden omgevingspartijen zoals gemeente of welstand, betrokken bij de beoordelingen in dergelijke processen om draagvlak te creëren en risico's te beperken.

Het doel is om een hoog kwalitatief ontwerp te realiseren dat gedragen wordt door de stakeholders, met zo weinig mogelijk maatschappelijke kosten (denk niet alleen aan plankosten maar ook aan tenderkosten).

[KADER]

1. Een vroegtijdige inschakeling van het CRa en/of de Adviseurs RK&V bij de besluitvorming omtrent ruimtelijke kwaliteit als EMVI-BPKV-criterium is noodzakelijk.
2. Bij het toepassen van het EMVI-BPKV-criterium voor ruimtelijke kwaliteit dient het aanbiedingsontwerp te allen tijde te voldoen aan het EPvE. Het EPvE bepaalt het minimaal acceptabele kwaliteitsniveau. Aanbiedingen die niet voldoen aan het EPvE moeten worden beschouwd als ongeldig.
3. Beoordeling van de door de markt aangeboden meerwaarde is subjectief en dient door een deskundige beoordelingscommissie te worden uitgevoerd, bijvoorbeeld een Q-team.

[HANDREIKING]

1. Een mogelijkheid is te kiezen voor een model dat bestaat uit een open EPvE (als ambitiedocument) met ruime ontwerp vrijheid, in combinatie met een EMVI-BPKV criterium voor RK&V en een plafondbedrag. Om risico's te vermijden en vertrouwen van stakeholders te winnen kan het IPM-team ervoor kiezen om het ontwerp wel in samenspraak met de stakeholders diepgaand uit te werken (al dan niet op te nemen in het EPvE), maar de markt de vrijheid te geven boven dit niveau uit te stijgen met alternatieve ontwerpen, mits wordt voldaan aan de toepisen. Dit vergt extra aandacht voor het goed formuleren van de toepisen. Het voordeel is dat bij het doorontwerpen in het planproces al veel ontwerpissues die anders verborgen blijven, boven water komen. Op die manier worden VTW's en relatief hoge meerwerkkosten vermeden. Een ander voordeel is dat gegadigden toch de kans krijgen om een verbeterslag te maken om ontwerp, realiseerbaarheid en onderhoudbaarheid in samenhang fine te tunen tijdens de aanbestedingsfase.

[INFORMATIEF]

De ervaring leert dat het concurreren op prijs bij de aanbesteding een bezuinigings-slag na gunning kan opleveren: dit leidt tot knelpunten in termen van kwaliteit, tijd en geld en kan tenslotte ten koste gaan van een prettige samenwerking. Daarom is het belangrijk de markt te belonen voor het leveren van kwaliteit of ervoor te kiezen een duidelijke minimumkwaliteit te eisen zodat het niet mogelijk is daaronder te leveren. Het beste is natuurlijk een combinatie van beide: *stel een minimumkwaliteit vast en geef de marktpartijen een stimulans om beter te presteren dan dat.*

4.3

Ruimtelijke kwaliteit en de aanbestedingsprocedure

RWS kent de volgende aanbestedingsprocedures:

1. Onderhandse procedure, 1-3 gegadigden worden uitgenodigd: alleen inlichtingssessies.
2. Niet Openbare procedure, iedereen die voldoet aan de geschiktheidseisen wordt uitgenodigd: alleen inlichtingssessies.
3. Niet Openbare procedure met selectie (van de partijen die voldoen aan de geschiktheidseisen). Alleen een van tevoren bepaald aantal wordt uitgenodigd, alleen inlichtingssessies.
4. Openbare procedure, iedereen mag inschrijven en achteraf wordt gekeken of de beoogde winnaar voldoet aan de geschiktheidseisen: alleen inlichtingssessies.
5. Concurrentiegerichte dialoog waarbij een selectie van iedereen die voldoet aan de geschiktheidseisen wordt uitgenodigd, waarna een dialoog volgt over oplossingen en voorwaarden van het contract: inlichtingssessies met aanvullende dialooggesprekken en specialistische overleggen. Het Q-team kan hierbij betrokken worden.

Als niet alle partijen, die aan de geschiktheidseisen voldoen, mogen inschrijven, wordt in de selectiefase (SF) bepaald welke partijen toegelaten worden tot de inschrijvingsfase. Meestal gebeurt dit op basis van referentieprojecten waarmee de partijen kunnen aantonen de gewenste extra expertise te bezitten.

Een concurrentiegerichte dialoog wordt toegepast bij de aanbesteding van complexe projecten, waarbij de opdrachtgever niet in staat is de technische middelen te bepalen of de juridische of financiële voorwaarden te specificeren. Daarbij is het mogelijk om tijdens de dialoofase 'dialoogproducten' uit te vragen, aan de hand waarvan de aanbestedder een indruk krijgt hoe de gegadigde met bepaalde aspecten van de opdracht om wil gaan. Indien daar eventueel onwenselijke oplossingen bij zitten kan de aanbestedder de vraagspecificatie aanpassen om die onwenselijke oplossingen onmogelijk te maken.

Werkwijze [KADER]

1. In de tweede dialoofase (D2) werken de gegadigden aan het Plan Vormgeving. Het Q-team toetst het Plan van Aanpak Vormgeving en indien gevraagd een aantal ontwerponderdelen aan het EPvE.
2. Bij vragen van gegadigden, die specifiek betrekking hebben op het Esthetisch Programma van Eisen of op de Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving in het algemeen, moet het IPM-team (of het dialoogteam) de inhoudelijke beantwoording daarvan afstemmen met de Adviseur RK&V.

4.4 Ontwerpvrijheid in het Esthetisch Programma van Eisen

Ontwerpvrijheid biedt verschillende voordelen: maximale ontwerpvrijheid betekent een maximale oplossingsruimte. Wanneer een gegadigde meer ruimte heeft om met andere oplossingen te komen, kan deze zich beter onderscheiden van andere concurrenten. Voor de opdrachtgever en alle belanghebbenden stimuleert de ontwerpvrijheid daarmee de kans op slimmere, betere, snellere en/of goedkopere oplossingen. Toch spelen er ook andere aspecten mee, zoals voorspelbaarheid naar de participanten, contractvorm, keuze in aanbestedingsstrategie, wijze van uitvraag en complexiteit van de ingreep in relatie tot de omgeving. Wanneer er sprake is van politieke gevoeligheden kan het verstandig zijn om de voorspelbaarheid van het project te vergroten, door meer zaken concreter vast te leggen in het EPvE.

[KADER]

1. Om te bepalen welke mate van ontwerpvrijheid aan de markt wordt geboden, moet een afweging gemaakt worden tussen de kans op betere en slimmere oplossingen, voorspelbaarheid naar de participanten, contractvorm, keuze in aanbestedingsstrategie, wijze van uitvraag en complexiteit van de ingreep in relatie tot de omgeving. De juiste balans wordt bepaald door gesprekken tussen de Adviseur RK&V, de contractmanager, technisch manager en de (landschaps)architect.
2. Met het onderscheid tussen topeisen en afgeleide eisen (zie §3.5) kan de ontwerpvrijheid nog genuanceerd worden.
3. Wanneer een architect en aannemer integraal ontwerpen aan een project, kunnen zij vaak met hun kennis en specifieke bouwmethode onverwachte voordelen behalen. Voor de ontwerpvrijheid van de gegadigde en later de opdrachtnemer is het belangrijk dat in het EPvE niet nodeloos de oplossing voorgeschreven wordt.
4. De voorgestelde oplossing van de opdrachtnemer moet altijd voldoen aan de topeisen. Van de afgeleide eisen kan gemotiveerd afgeweken worden als de ON een oplossing met hogere kwaliteit voorstelt, mits deze oplossing voldoet aan de gedachte achter de eisen. Het is aan het Q-team of aan de RK&V-adviseur om deze afwijking van de eisen te beoordelen.

4.5 RK&V-eisen aan dialoog- en inschrijvingsproducten

Om de gegadigde te beoordelen op ruimtelijke kwaliteit kan een geldigheidsproduct worden uitgevraagd, maar een beter alternatief is dit aan de hand van dialoogproducten te doen. Als ruimtelijke kwaliteit in de aanbesteding een geldigheidsproduct is dan wordt de aanpak of het ontwerp van de gegadigde niet op meerwaarde gescoord, maar binair op voldoen of niet voldoen. Het toetsingskader voor deze score is het EPvE. Het gebruik van dit criterium heeft eigenlijk alleen maar nadelen en geen voordelen. Omdat een geldigheidsproduct binair is, zijn er bij twijfel of een product voldoet alleen maar verliezers: wordt de inschrijver doorgelaten, dan zijn de gebreken 'geaccepteerd' en kan dit later aan de aanbestedder worden tegengeworpen. Wordt de inschrijver niet doorgelaten dan valt een inschrijver definitief af. Beide zijn niet wenselijk. Om deze reden is het beleid van RWS⁸ is om geen geldigheidscriteria toe te passen.

Een beter alternatief is om ruimtelijke kwaliteit niet als geldigheidsproduct uit te vragen maar op de agenda te zetten voor de dialoog, zodat aan de hand van voorstellen van de gegadigden besproken kan worden wat aanbestedder wel en niet wil. Tijdens een dialoog vindt overigens geen formele toets op geldigheid plaats; een dialoogproduct is geen onderdeel van de inschrijving. Alleen bij inschrijving kan er sprake zijn van geldig of ongeldig. Wat in de dialoog besproken is, kan echter wel worden vastgelegd in het dialoogverslag. Komt de winnende inschrijver dan na gunning met een uitwerking die daar niet aan voldoet, dan kan de OG verlangen dat het

⁸ Zie "Brief DI efficiënt aanbestedingsproces" van 10 november 2011

ontwerp wordt aangepast.

Bij D&C is op grond van het beleid een geldigheidsproduct niet aan de orde. Bij DBFM is hier wel over gesproken met de markt bij de gesprekken over reductie van transactiekosten, maar verdient eveneens de voorkeur om het Plan van Aanpak RK&V als dialoogproduct uit te vragen en niet als geldigheidsproduct. Conform de categorie A-, A of A+ kan een Plan van Aanpak RK&V worden uitgevraagd of een aanbiedingsontwerp of beiden. Een belangrijke toets is dan hoe de gegadigde het aspect ruimtelijke kwaliteit oppakt, of de (landschaps)architect de rol van sleutel-functionaris krijgt, de integraliteit van de oplossing, en de interpretatie van het EPvE. Tijdens de dialoog kan op basis van de ingediende plannen een aanpassing van het programma van eisen besproken worden.

[HANDREIKING]

1. Het Plan Vormgeving kan als dialoogproduct worden uitgevraagd als dat kritisch is. De beoordelingscommissie (Q-team) toetst de uitwerkingsrichting aan het EPvE. Eventueel kan de aanbesteder alsnog in de eisen verwerken dat bepaalde uitwerkingsaspecten ongewenst zijn.
2. Het is van belang om tijdig in de dialoofase aan te geven wanneer de aangeboden voorontwerpen of het Plan Vormgeving niet aan het EPvE voldoen. Alleen dan wordt de gegadigde tijdig in staat gesteld om maatregelen te nemen zoals het vervangen van de architect, het inzetten van meer mankracht, het aanpassen van de ontwerpvisie en/of voorontwerpen e.d.

[KADER]

1. Kies enkele deelontwerpen waarop de kennis en kunde van de (landschaps)architect onmisbaar zijn en waarop de inzet en expertise van de gegadigde en de integrale aanpak rond ruimtelijke kwaliteit bewezen moet worden. Welke onderdelen van het project dit moeten zijn is afhankelijk van de aard van het project en het belang van ruimtelijke kwaliteit in relatie tot de tenderkosten.
2. Tijdens de dialoofase zijn minimaal twee specialistische overleggen (SO's) georganiseerd ten behoeve van ruimtelijke kwaliteit. Bij het eerste SO legt de gegadigde zijn dialoog- of inschrijvingsproducten voor. Het Q-team beoordeelt of de producten voldoen aan het EPvE en de eisen aan het Plan Vormgeving en brengt hierover een advies uit. Het tweede SO biedt de gegadigde de gelegenheid om de aanpassingen te laten zien. Hierop brengt het Q-team opnieuw een advies uit over welke zaken eventueel niet voldoen. In geval van een dialoogproduct is het advies bindend voor de partij die de aanbesteding wint. In geval van een geldigheidsproduct beoordeelt het beoordelingsteam of de inschrijving wel of niet voldoet en is er geen tussenweg mogelijk.

[INFORMATIEF]

In onderstaande tabel staat welke RK&V-producten de gegadigde zou moeten overleggen bij inschrijving op DBFM-contracten, afkomstig uit het advies van de werkgroep reductie tenderkosten⁹. Nadat is bepaald in welk risicoprofiel een project valt, beslissen de Adviseur RK&V, de opsteller van het EPvE, de contractmanager en de technisch manager in nauw overleg wat de invulling wordt van de gevraagde dialoog- en inschrijvingsproducten, bijvoorbeeld welke beeldbepalende voorbeelden verlangd worden en op welke wijze deze gepresenteerd moeten worden.

⁹ Let wel, dit is tegenstrijdig met het huidige RWS-beleid om geen geldigheidsproducten meer uit te vragen. Maak een bewuste afweging en communiceer de keuze met de relevante partijen.

Risicoprofiel	Gevraagde bescheiden voor RK&V
A+	- Plan Vormgeving, bestaande uit: - Plan van Aanpak Vormgeving (geldigheidsproduct) - Uitgewerkte beeldbepalende voorbeelden (max. 3) die voldoen aan het E-PVE (geldigheidsproduct) - Beoordeling door Q-team
A	- Plan van Aanpak Vormgeving (geldigheidsproduct); beoordeling door Q-team. - Alleen voor de geselecteerde inschrijver: Uitgewerkte beeldbepalende voorbeelden (max. 3) die voldoen aan het E-PVE te presenteren aan het Q-team na Financial Close - Toetsing door het Q-team van de uitgewerkte voorbeelden of deze voldoen aan het E-PVE.
A-	- Verklaring betrokkenheid architect en landschapsarchitect bij opstellen van het tenderontwerp - Maximaal 4 weken na PSU presentatie van het tenderontwerp aan het Q-team (en opdrachtgever) - Toetsing door Q-team of tenderontwerp voldoet aan het E-PVE.

[HANDREIKING]

1. Voorafgaand aan het Uitwerken van de Vraagspecificatie bij DBFM-contracten beoordeelt het IPM-team het project op risico's. Bij de beoordeling tot welk risicoprofiel een project behoort moet een Adviseur RK&V worden betrokken. De adviseur zal daarbij, afhankelijk van het project, de Rijksadviseur inschakelen.

Risicoprofielen bij DBFM-contracten

Nadat zich een trend aftekende waarbij steeds minder gegadigden zich aandienden bij tenders van Rijkswaterstaat, hebben marktpartijen aangegeven dat de tenderkosten te hoog werden in verhouding tot de te verwachten opbrengsten.

In het kader van de verlaging van de tenderkosten in DBFM-aanbestedingen is in een advies van de 'werkgroep reductie tenderkosten', bestaande uit vertegenwoordigers van RWS en Bouwend Nederland, een onderverdeling gemaakt in 3 risicoprofielen¹⁰:

	Karakteristieken	Risicoprofiel
A+	• Complexe projectscope • Projectomvang ca. 500 -1.000 miljoen euro • Complexe omgeving (veel en/of grote invloed stakeholders)	hoog
A	• Complexe projectscope • Projectomvang ca. 100 - 300 miljoen euro • Complexe omgeving (veel en/of grote invloed stakeholders)	medium
A-	• Eenvoudige projectscope • Projectomvang ca. 100-300 miljoen euro • Overzichtelijke omgeving (beperkte invloed stakeholders)	laag

Het directieteam van Grote Projecten en Onderhoud heeft dit advies overgenomen.

Als er gekozen is voor de contractvorm DBFM, wordt tijdens de stap 'Uitwerken van de Vraagspecificatie' de inkoopstrategie bepaald en vastgelegd in het Projectmanagementplan en/of in de Aanbestedingsleidraad of het Inschrijvings- en beoordelingsprotocol. Afhankelijk van aard en omvang bepaalt het IPM-team het risicoprofiel van het project: A+, A of A-. Het risicoprofiel is bepalend voor het niveau van de producten die worden verlangd van de gegadigden. Dus bij een hoog risico, moeten voor alle disciplines hoogwaardige producten gevraagd worden aan de markt. Voor de discipline ruimtelijke kwaliteit is dat product het Plan Vormgeving.

¹⁰ Rijkswaterstaat en Bouwend Nederland, Eindadvies gezamenlijke werkgroep Reductie Tenderkosten DBFM, oktober 2015

5 Veelgestelde vragen en handige tips

Wat is de meerwaarde van ruimtelijk ontwerpen?

De methodiek van ruimtelijk ontwerpen is een goed instrument om op een integrale manier te werken aan onze leefomgeving. Architectuur heeft het vermogen om kennis uit verschillende domeinen met elkaar te verbinden en voorstellingen te verbeelden met diverse media- en representatietechnieken. Zo is de landschapsarchitect in staat om ontwerp oplossingen te maken in de vorm van een omvattend ruimtelijk concept, waarbij de invloed van en samenhang met de bredere omgeving en de kleinere omgevings-elementen logisch is. Zo kan een nieuwe inrichting ontstaan die meerdere doelstellingen tegelijk bereikt, verschillende functies tegelijk in zich verenigt, aantrekkelijk en toekomstrobust is. Een architect heeft dezelfde benadering maar is gespecialiseerd in gebouwde objecten, terwijl de stedenbouwkunde zich begeeft op het snijvlak van planologie en architectuur. De integrale benadering en verbeeldende kracht geven het ruimtelijk ontwerpen haar onderscheidende meerwaarde. Zie ook de definitie van Ruimtelijke Denkers in hoofdstuk 6.

Zijn alle RK&V producten altijd vereist?

In principe zijn alle documenten zoals die in het kader en in het processchema beschreven worden voor het dossier RK&V verplicht om op te laten stellen. Er zijn, in afstemming met de Adviseur RK&V, gevallen bespreekbaar waarbij een product overgeslagen kan worden, bijvoorbeeld in geval van een zeer uitgebreide ruimtelijke visie, kan de inpassingsvisie overgeslagen worden. Ook zijn er gevallen waarbij producten gecombineerd kunnen worden zoals een inpassingsvisie met een landschapsplan of een inpassingsvisie met een EPvE. Wat te allen tijden in het contract voor het te realiseren werk moet worden meegegeven is een EPvE.

Wie maakt de producten?

Voor de producten voor het dossier RK&V (Inpassingsvisie, Landschapsplan en EPvE) huurt RWS een landschapsarchitect, een architect of een combinatie van die twee in, waarbij het CRa ons adviseert over de uit te nodigen bureaus. Zie de Handreiking uitbesteding architecten.

In het verleden zat het Landschapsplan vaak in het raamcontract van het ingenieursbureau. De positie van de landschapsarchitect is dan echter niet onafhankelijk. De positie van de landschapsarchitect is sterker wanneer deze direct in opdracht van RWS werkt. Hiervoor zijn ook andere oplossingen denkbaar: het is maatwerk. Voor advies over coördinatie moet daarom de Adviseur RK&V ingeschakeld worden.

Wie houdt het overzicht?

Binnen het IPM-team valt RK&V onder verantwoordelijkheid van de Projectmanager. Deze delegeert het ofwel naar de Technisch Manager, ofwel naar de Omgevingsmanager of naar de Contractmanager. Dit kan wisselen per fase. De Adviseur RK&V adviseert in de aanpak en in de inhoud, en kan helpen het overzicht te verkrijgen. Bij wie de verantwoordelijkheid ligt, moet zijn vastgelegd in het Projectmanagementplan.

Wat als er geen Adviseur RK&V beschikbaar is?

Het kan voorkomen dat er onvoldoende capaciteit bij de adviseurs RK&V beschikbaar is om de inzet te leveren die het project wenselijk acht. In iedere regio werkt een coördinator RK&V die in dat geval, bijgestaan op afstand door de Adviseur RK&V en

natuurlijk dit Kader RK&V, het IPM-team kan helpen ruimtelijke kwaliteit in het project te borgen.

Maakt het voor RK&V verschil uit welke aanbestedingsvorm wordt gekozen?

RK&V moet altijd geborgd worden, alleen de manier waarop verschilt per aanbestedingsvorm. Bij de ene aanbestedingsvorm kan de markt meer uitgedaagd worden op ruimtelijke kwaliteit dan bij de andere. Het DBFM-contract biedt dan weer het voordeel dat het onderhoud integraal deel uitmaakt van de opdracht en dat er eisen gesteld kunnen worden aan de beeldkwaliteit gedurende een onderhoudsfase van 20 tot 30 jaar. Dat stimuleert de marktpartij om beheerbewust te ontwerpen.

Voor het te volgen proces en de op te stellen producten maakt het niet uit. Voor de inhoud en het detail van deze producten maakt het wel degelijk uit. Zie voor de beschrijving hiervan hoofdstuk 4.

Hoe gedetailleerd moet ieder RK&V-product zijn?

In principe lopen de RK&V-producten van abstract naar concreet, omdat het ene product steeds een uitwerking is van het vorige. In casu is de inhoud en het detailniveau van de RK&V-producten erg afhankelijk van de complexiteit van het project, de gewenste voorspelbaarheid richting de regionale partners, de gewenste ontwerp-vrijheid voor de markt en de gekozen inkoopstrategie voor het te realiseren werk. Bij elk project is dit maatwerk, waarbij de Adviseur RK&V zal helpen de balans te vinden. Hoofdstuk 4 legt het een en ander uit over het detailniveau van het EPvE in relatie tot de aanbestedingsvorm.

Hoe verhoudt een EPvE zich tot andere eisen?

Het EPvE is gelijkwaardig aan andere systeemeisen. Het hele systeem moet voldoen aan het EPvE. De eisen die in het EPvE staan mogen daarom niet strijdig zijn met andere eisen. Dit vraagt om een integrale afstemming bij het opstellen van het EPvE met alle interne disciplines en interne/externe stakeholders. Soms is het onmogelijk om strijdigheden te voorkomen; uit de afstemming met techniek moet duidelijk zijn of het EPvE maakbaar is en past of strijdig is met andere eisen. Bij strijdigheden dient opnieuw onderzocht te worden of er een oplossing mogelijk is die wel voldoet aan alle (bovenliggende) eisen en zal de betreffende (afgeleide) eis in het EPvE en/of de betreffende functionele eis aangepast moeten worden. Een mooi voorbeeld hiervan zijn de eisen ten aanzien van hekwerken, die vaak op gespannen voet staan met de ruimtelijke kwaliteit waarbij gezocht wordt naar doorzicht, overzicht en zo min mogelijk verstoring van het landschap door hekwerken. De vraag is wat de achterliggende eis van het hekwerk is en dan kan gekeken worden of hier een landschappelijk inpasbare oplossing voor mogelijk is. In een landelijke of groene omgeving heeft het de voorkeur te werken met groene natuurlijke middelen om een grens te markeren. Soms is een watergang, greppel of haag met doorns de oplossing, soms kan het type, materiaal en de kleur van het hekwerk het verschil uitmaken. Als maar tenminste een integrale zorgvuldige afweging plaatsvindt van de verschillende belangen.

Wanneer schuift de Rijksadviseur aan?

Het College van Rijksadviseurs (CRA) is al voor de planstudiefase bij een project betrokken. Bij de uitvraag van de Inpassingsvisie en het EPvE aan een externe (landschaps)architect, wordt het CRA daarbij om advies gevraagd (Zie Handreiking Uitbesteding Architecten). Vervolgens kan het CRA betrokken zijn bij het aanstellen van of zelfs het deelnemen aan een Q-team en bij de beoordeling van de RK&V-producten en de aanbidding in de aanbesteding.

Over de hele duur van het project kunnen de Rijksadviseurs gevraagd en ongevraagd advies geven over de borging van ruimtelijke kwaliteit.

Wanneer een Q-team?

Wanneer wél een Q-team?

Bij elk project moet overwogen worden of - en in welke fase - een Q-team van wezenlijke waarde is voor de borging van ruimtelijke kwaliteit.

Een Q-team heeft waarde als er sprake is van:
een bestuurlijk gevoelig project, of een project met meerdere opdrachtgevers of stakeholders;
een complex project met hoge ambities of grote risico's op het vlak van ruimtelijke kwaliteit;
een project met een innovatieve aanbestedingsvorm;
een project dat in een vroeg stadium, bijvoorbeeld als schetsontwerp, op de markt komt waarbij er veel marge voor interpretatie is.

Wanneer géén Q-team?

Bij projecten met weinig complexiteit, waarbij de opdrachtgever en opdrachtnemers het totaal van het project steeds goed kunnen overzien, kan zonder Q-team gewerkt worden. Weinig complexiteit kan voorkomen bij eenvoudige projecten (bijvoorbeeld wegverbreding in een overzichtelijke omgeving) of bij projecten in de fase waarbij de documenten ruimtelijke kwaliteit nog maar weinig ruimte voor interpretatie geven.

Voor verdere uitleg over Q-teams, zie de brochure van het CRa: ['Help een Q-team!'](#)

Wat zijn de belangrijkste risico's in termen van RK&V?

Het allesoverstijgende risico is dat bestaande kernkwaliteiten van de omgeving definitief verloren gaan of geweld worden aangedaan, zoals het verlies van mooie landschappelijke elementen, typisch Nederlandse vergezichten, de leefomstandigheden voor flora en fauna of cultuurhistorische waarden. Dit leidt tot verarming, vervlakking en verrommeling van onze leefomgeving. De enige echte oplossing daarvoor is de bewustwording hiervan. Publieksparticipatie en een gebiedsgerichte aanpak kunnen hierbij helpen. Op projectniveau verschillen de risico's per fase. Zo speelt het risico dat de in het EPvE opgestelde randvoorwaarden niet binnen de TB-grenzen zijn in te vullen op een ander moment een rol, dan het risico dat de begroeid geplande geluidsschermen niet begroeid raken in de jaren na oplevering. Een ander belangrijk risico is dat stakeholders bezwaar kunnen maken bij planprocedures: dit kan ernstige vertraging teweeg brengen. Hiervoor dient de risicoanalyse, maar ook kan ervoor gekozen worden een stukje risico bij de marktpartij te leggen. Een integraal gebiedsgericht ontwerpproces met betrokkenheid van de stakeholders kan veel risico's wegnemen.

Wat is de rol van de Welstand?

De betrokkenheid van gemeente danwel Welstand is bij het doorlopen van het vergunningstraject van groot belang. De gemeente is verantwoordelijk voor het opstellen en vaststellen van het welstandskader. Vaak gaat het bestaande welstandskader niet in op infrastructurele werken en wordt het EPvE hiervoor gebruikt. Hiertoe wordt het EPvE vaak als bijlage aan de Welstandnota toegevoegd. Daarnaast is het noodzakelijk heldere afspraken te maken tussen OG, de vergunningverlenende gemeente(n) en het eventuele Q-team.

Zie voor verdere toelichting hoofdstuk 3.2.

Hoe vind ik het aanspreekpunt voor een bepaald project?

Coördinatoren RK&V: zie de achterzijde van dit document of Intranet > [Coördinatoren](#)
Adviseurs RK&V bij [GPO](#), [WVL](#), [PPO](#) in de rechterkolom bij werkveld RK&V.
Contactgegevens van de projectmanagers en de projectondersteuners: Intranet > [Projecten](#)

Welke architect is het best voor deze opgave?

Neem contact op met de coördinator RK&V. Volg de Handreiking uitbesteding architecten.

Hoe gaan we om met strijdigheden voor wat betreft hekwerken en de beleving?

Volg de Handreiking Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving in relatie met Sociale Veiligheid en Security. Neem contact op met een Adviseur RK&V. Het is belangrijk om in ieder geval vroegtijdig een gesprek te voeren met de betreffende beheerder over de belangen en oplossingen met betrekking tot veiligheid. Deze belangen moeten uiteindelijk worden meegenomen bij het opstellen van het EPvE door de (landschaps)architect. Hierbij dienen de functionele eisen ten aanzien van veiligheid in balans te zijn met de belangen van de ruimtelijke kwaliteit.

Hoe gaan we om met geluidwerende voorzieningen?

Een praktische handleiding hiervoor is Schermen met geluid, november 2015, Wurck. Op te vragen bij de adviseurs RK&V van GPO.

Energieneutraal is een eis, maar hoe passen we zonne- en windenergie goed in?

Laat je adviseren door een Adviseur RK&V en een coördinator duurzaamheid. Duurzaamheid en ruimtelijke kwaliteit moeten bij een project hand in hand gaan. Het beste antwoord is daarom: maak een integraal ruimtelijk ontwerp. Benader de energie-opgave als een ruimtelijke opgave, niet alleen als een technische opgave. Waardevolle tools zijn: de aanpak Duurzaam GWW (inclusief de Omgevingswijzer), Ruimtelijke denkers en Value Engineering. Tip: onderken zo vroeg mogelijk in het project dat deze opgave een rol speelt.

6 Definities en afkortingen

AMvB

Algemene Maatregel van Bestuur

BV (voorheen BVP)

Best Value (voorheen Best Value Procurement). Best Value is een aanpak waarbij we streven naar de meeste waarde voor de beste prijs. Bij Best Value-projecten neemt de opdrachtnemer het voortouw, zodat we zijn expertise optimaal kunnen benutten. De opdrachtgever krijgt vooraf een goed inzicht in de risico's, planning en te leveren prestaties van het project; de opdrachtnemer krijgt de ruimte om het project naar eigen inzicht naar een zo goed mogelijk resultaat te leiden.

CM

Contractmanager

CRA

College van Rijksadviseurs. Hierin zitten de Rijksadviseurs voor de Fysieke Leefomgeving die het Rijk en RWS gevraagd en ongevraagd kunnen adviseren op projecten, beleid en werkwijze. Het college maakt onderdeel uit van het Atelier Rijksbouwmeester (ARBM).

DBFM

Design, Build, Finance and Maintain. Contractvorm in de vorm van Publiek Private Samenwerking. Bij een DBFM-contract krijgt de opdrachtnemer de verantwoordelijkheid voor het ontwerp, de bouw, de financiering en het onderhoud voor een langdurige periode. Bij DBFM betaalt RWS niet voor aanleg en onderhoud, maar voor de beschikbaarheid van infrastructuur. De marktpartij krijgt pas betaald in de exploitatiefase.

Het beheer en onderhoud wordt na een vooraf afgesproken periode, meestal tussen de 20 en 30 jaar, overgedragen aan de beheerder van Rijkswaterstaat.

DGB

Directoraat-Generaal Bereikbaarheid, onderdeel van het Ministerie van Infrastructuur en Milieu.

DGMI

Directoraat-Generaal Milieu en Internationaal, onderdeel van het Ministerie van Infrastructuur en Milieu.

DO

Definitief Ontwerp: het ontwerp dat de OG heeft aanvaard. Het Definitief Ontwerp vormt de basis voor de aanbestedings- en uitvoeringsdocumenten.

DGRW

Directoraat-Generaal Ruimte en Water, onderdeel van het Ministerie van Infrastructuur en Milieu.

D&C

Design and Construct. De contractvorm waarbij het ontwerp van het werk en de aanleg daarvan onder de verantwoordelijkheid van de ON valt.

EMVI-BPKV

Economisch Meest Voordelige Inschrijving met de Beste Prijs-Kwaliteitverhouding. Het is een beoordelingsinstrument om inschrijvingen te beoordelen op objectieve en van tevoren beschreven criteria. Deze systematiek, die met het toekennen van monetaire waarde werkt, is objectief en transparant en voorkomt dat alleen de laagste inschrijver (die vaak te laag en dus niet helemaal realistisch offereert) de opdracht krijgt.

EPvE

Esthetisch Programma van Eisen. Het contractstuk dat met de VSE of OS bindend meegegeven wordt en de eisen op het vlak van ruimtelijke kwaliteit en vormgeving aan het te realiseren werk betreft.

GPO

Dienstonderdeel Grote Projecten en Onderhoud

IPM

Integraal Project Management. Dit is de aanpak die RWS hanteert voor een adequate en efficiënte uitvoering van projecten en programma's. Hierbij worden verschillende rollen integraal bijeen gebracht in een IPM-team, te weten: contractmanagement, technisch management, omgevingsmanagement, projectbeheersing en projectmanagement

Integraal ontwerpen

Het middel om te komen tot een optimale balans tussen de gebruikswaarde, beleevingswaarde en toekomstwaarde van onze fysieke leefomgeving. Integraal ontwerpen is een cyclisch proces gericht op het vinden van duurzame oplossingen voor een opgave, waarbij alle aspecten die invloed hebben op en beïnvloed worden door het systeem in beschouwing worden genomen en waarbij wensen, randvoorwaarden en uitgangspunten van belanghebbenden zo ook meegenomen worden. Tijdens het proces van integraal ontwerpen worden de verschillende levensfasen met en aan elkaar gerelateerd. In het ontwerp worden uitvoeringsaspecten geïntegreerd, zodat de uitvoering efficiënt kan verlopen. In ontwerp en uitvoering worden gebruikaspecten opgenomen, zodat het gebruik kostenefficiënt en gebruikersvriendelijk is. Integraal ontwerpen gaat verder dan sequentieel ontwerpen. Bij het integrale ontwerpproces worden essentiële ontwerpkeuzes in een parallel traject helemaal uitontworpen en onderzocht op voor- en nadelen en financiële consequenties. Zo kunnen gefundeerde keuzes gemaakt worden¹¹.

Bij sequentieel ontwerpen werkt men in een vast stramien van schetsontwerp naar voorlopig ontwerp naar definitief ontwerp naar uitvoeringsontwerp. Er is geen feedback loop. Daar schuilt een risico in: juist in een fase dat er weinig bekend is moeten essentiële ontwerpbeslissingen genomen worden. Deze worden dan later uitgewerkt in de vorm van een definitief ontwerp. Het is echter goed mogelijk dat dan blijkt dat aanvankelijk een verkeerde beslissing is genomen. De weerstand om dan toch het ontwerp te herzien is dan meestal te groot. Dus gaat men voort met de sub-optimale oplossing. Dat noemen we ook wel de ontwerpparadox. Wat is het probleem bij niet-integraal ontwerpen? In het algemeen geldt dat de prijs-kwaliteit verhouding en de functionaliteit niet optimaal zijn. Het eerste is een gemiste kans, het tweede een bezwaar.

¹¹ De kosten hiervan blijken vaak ondergeschikt te zijn aan de gevolgen van een sub-optimale oplossing.

Landschappelijke inpassing

Logische inbedding in het betreffende landschap, waarbij zowel de aansluitingen op de context als de vormgeving optimaal zijn afgestemd op bestaande danwel nog te ontwikkelen ruimtelijke, natuurlijke en cultuurhistorische landschapskwaliteiten. Criteria als aantrekkelijkheid, samenhang, kenmerkendheid en gaafheid zijn bepalend voor de landschappelijke kwaliteiten. Landschappelijke inpassing gaat over maatwerk voor een specifieke locatie, logisch ingepast in het landschap of een stedelijke omgeving met een vormgeving die eenvoud en schoonheid uitstraalt. Het ontwerp is zodanig dat systeem en omgeving door de ontwerper zijn geïntegreerd.

KAd

Kwaliteit Aanbestedingsdossier. Voordat de aankondiging van de tender gepubliceerd wordt, vinden drie interne toetsmomenten, de KAd-toetsen plaats. Het IPM-team neemt daartoe het initiatief. De stukken worden getoetst bij gereedheid van 10%, 50-70% en 95%.

MER

Milieu Effect Rapportage. De milieueffectrapportage is een hulpmiddel bij het nemen van besluiten. Op deze manier krijgt het milieubelang een volwaardige plaats in de besluitvorming. De MER-procedure is gekoppeld aan de 'moederprocedure'. Dit is de procedure op grond waarvan de besluitvorming plaatsvindt, bijvoorbeeld de bestemmingsplanprocedure, of een omgevingsvergunningsprocedure.

MIRT

Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport. Met het MIRT werken het Rijk en regionale partijen samen aan "een economisch sterk, duurzaam, mooi en bereikbaar Nederland".

Voor Rijkswaterstaat als uitvoeringsorganisatie van het Ministerie is het MIRT een zeer belangrijke orderportefeuille.

MPB

Manager Projectbeheersing

MS

Management Specificatie. Het contractstuk in een DBFM-contract voor wat betreft de eisen aan het te doorlopen proces na gunning.

OG

Opdrachtgever

OM

Omgevingsmanager

ON

Opdrachtnemer

(O)TB

Ontwerp Tracé Besluit of Tracé Besluit.

OS

Outputspecificatie. Het contractstuk in een DBFM-contract dat de eisen aan het te realiseren werk betreft.

PM

Projectmanager

PPO

Dienstonderdeel Programma's, Projecten en Onderhoud

Q-team

Quality-Team, Kwaliteitsteam, Commissie Ruimtelijke Kwaliteit: allemaal namen voor een onafhankelijke commissie van experts die adviseert op het gebied van Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving. Q-teams kunnen worden ingezet bij zowel MIRT-projecten als niet-MIRT-projecten als op programmaniveau, zoals Ruimte voor de Rivier, Meerjarenprogramma Geluidssanering, Sluizenprogramma, etc.

RK&V

Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving. De gangbare term voor de kwaliteit van de landschappelijke inpassing en het architectonische ontwerp van infrastructuur en bebouwing in onze leefomgeving. Een hogere mate van ruimtelijke kwaliteit draagt bij aan een duurzamere leefomgeving.

Ruimtelijke Denkers

Professionals met een ruimtelijke ontwerpachtergrond (zoals architectuur, landschapsarchitectuur, stedenbouwkunde, of aanverwant) die met hun ruimtelijk voorstellingsvermogen in staat zijn om ontwerpend onderzoek en een integraal ontwerpproces te leiden. Zij hebben het vermogen om - mede door hun conceptuele denkvermogen en politiek-bestuurlijke sensitiviteit - ideeën, initiatieven en kansen te koppelen aan ambities voor de toekomst. Het ruimtelijk ontwerp wordt gezien als het middel bij uitstek om de grote maatschappelijke problemen 'te verwoorden', om de ruimtelijke consequenties in beeld te brengen.

De term is in 2012 tot stand gekomen na afstemming met de directeur Wegen en Verkeersveiligheid van Ministerie IenM (destijds Michèle Blom), waarna is besloten om eerst bij drie MIRT-Onderzoeken te gaan werken met 'Ruimtelijke Denkers'.

RWS

Rijkswaterstaat

SCB

Systeemgerichte Contractbeheersing. Een wijze van contractbeheersing waarbij Rijkswaterstaat gebruik maakt van het gecertificeerde kwaliteitsmanagementsysteem van de opdrachtnemer.

SPV

Speciale Project Vennootschap

SVIR

Structuurvisie Ruimte en Infrastructuur. Hierin schetst het Rijk de ambities voor Nederland in 2040: een visie hoe Nederland er in 2040 voor moet staan. De SVIR (Ministerie IenM, maart 2012) heeft als hoofddoelstelling: een concurrerend, bereikbaar, leefbaar en veilig Nederland. De SVIR wordt naar verwachting te zijner tijd opgenomen in of vervangen door de Omgevingswet.

TM

Technisch Manager

UO

Uitvoeringsontwerp

VAG

De VormgevingsAdviesGroep is een informeel orgaan binnen RWS en heeft als doel ruimtelijke kwaliteit en vormgeving binnen RWS en zijn projecten op de agenda te zetten. De groep geeft daarnaast gevraagd en ongevraagd advies aan de projecten en het Bestuur RWS. De voorzitter is Cees Brandsen, Hoofdingenieur-Directeur van Grote Projecten en Onderhoud.

VO

Voorlopig Ontwerp

VSE

Vraagspecificatie Eisen. Het contractstuk in een D&C-contract dat de eisen aan het te realiseren werk betreft.

VSP

Vraagspecificatie Proces. Het contractstuk in een D&C-contract dat de eisen aan het te doorlopen proces na gunning betreft.

WVL

Dienstonderdeel Water, Verkeer en Leefomgeving

WWRWS

Werkwijzer Rijkswaterstaat

Bijlagen

1. Trends in de afgelopen decennia
2. Kijk op de ruimtelijke kwaliteit snelwegen
3. Overzicht en samenhang van kaders en handreikingen RK&V inclusief cultuurhistorie
4. Beschrijving "Plan van Aanpak Vormgeving"
5. Beschrijving "Inschrijvingsontwerp"
6. Kernboodschap duurzaamheid
7. Contactgegevens

Bijlage 1. Trends in de afgelopen decennia

Tijdljn van de drie trends: **integraliteit**, **duurzaamheid** en **decentralisatie**

Sinds '90	Er komt een ontwikkeling op gang naar een meer integrale afweging van infrastructuurprojecten in hun omgeving;
> Eind '80	Het Rijksbouwmeesterschap bemerkt de veranderingen ook. Het aantal vragen vanuit andere departementen neemt toe en de functie verbreedt zich. Dat leidt tot de noodzaak om naast de Rijksbouwmeester ook Rijksadviseurs te benoemen. De verdergaande integratie wordt gekenmerkt door de benamingen. De 'Rijksadviseur Landschap en Water' en 'Rijksadviseur Infrastructuur en Stad' worden in 2016 opgevolgd door twee 'Rijksadviseurs voor de Fysieke Leefomgeving';
2006	De Wet Ruimtelijke Ordening (Wro) heeft als adagium: "Centraal wat moet, decentraal wat kan";
2007	MIT wordt MIRT: Meerjarenprogramma Infrastructuur en Transport wordt Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport. Met het MIRT werken het Rijk en regionale partijen samen aan "een economisch sterk, duurzaam, mooi en bereikbaar Nederland";
2007	Het programma Ruimte voor de Rivier start. Wat het programma bijzonder maakt, is de dubbele doelstelling van waterveiligheid en ruimtelijke kwaliteit. Ruimtelijke kwaliteit als doelstelling droeg bij aan een snelle en soepele besluitvorming en goede samenwerkingsprocessen met de omgeving;
2008	Ambitie en werkwijze van Routeontwerp worden verankerd in de relevante departementale beleidsprogramma's van V&W, VROM, LNV en OCW. Het werken vanuit de gebiedsopgave zoals uitgewerkt bij Routeontwerp wordt de aanpak voor nieuwe projecten.
2010	Het Ministerie van Infrastructuur en Milieu (Ministerie IenM) ontstaat uit een samenvoeging van VWS en VROM;
> 2010	Rijkswaterstaat beschouwt de aanleg van infrastructuur steeds meer als een gebiedsopgave in plaats van een lijnopgave;
2012	De Tracéwet heeft als doel om nieuwe infrastructuur (rijksweg, spoorweg of kanaal) van nationaal belang planologisch mogelijk te maken. Voorafgaand aan een tracébesluit vindt een grondige voorbereiding en inspraakprocedure plaats;
2012	De Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte (SVIR) volgt de Nota Mobiliteit uit 2004 op en gaat in op het toekomstige beleid en de ambities omtrent ruimtelijke vraagstukken in Nederland met als horizon 2040;
1-1-2013	Rijkswaterstaat is nu dé uitvoeringsorganisatie van beleid en regelgeving van het Ministerie IenM. Hiermee bundelt Ministerie IenM alle uitvoeringstaken op het gebied van milieu en leefomgeving;
2013	Rijkswaterstaat neemt de zorg voor een duurzame leefomgeving op in haar missie;
2015	Het Kernteam Duurzame Leefomgeving van Rijkswaterstaat moet een extra impuls geven aan de zorg voor een duurzame leefomgeving. Het Kernteam wijst 6 focusgebieden aan: duurzame gebiedsontwikkeling staat in de top 3;
2016	Het klimaatakkoord van Parijs wordt geratificeerd;
2018	De Wet op de ruimtelijke ordening en 25 andere wetten zullen worden vervangen door 1 Omgevingswet. Het aantal AMvB's wordt teruggebracht van 120 naar 4. Naar verwachting treedt de Omgevingswet in 2018 in werking en moet leiden tot meer kwaliteit voor de leefomgeving, tot de integratie van plannen en toetsingskaders en tot minder onderzoekslasten.

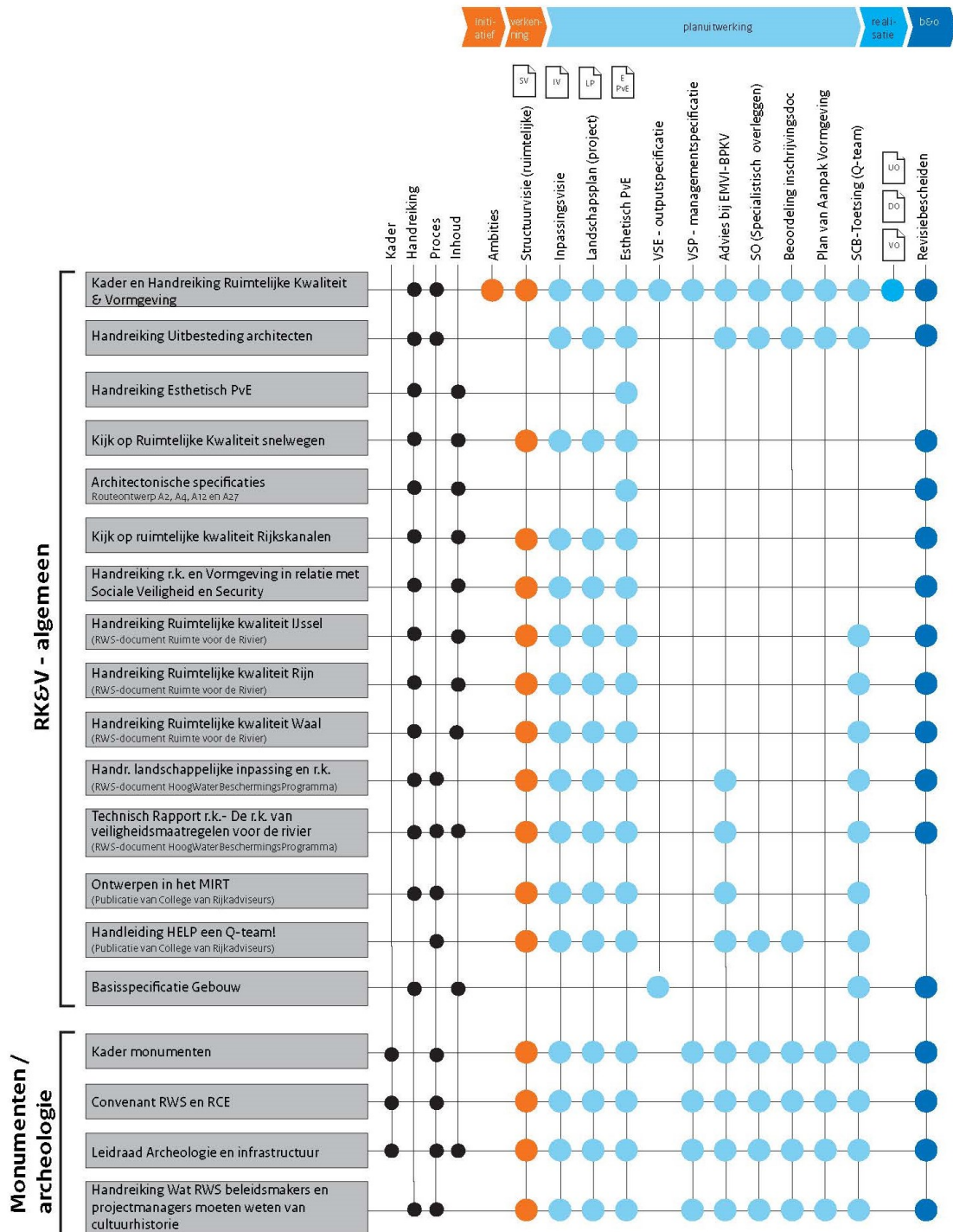
Bijlage 2. Kijk op de ruimtelijke kwaliteit

Met de '[Kijk op de ruimtelijke kwaliteit van snelwegen](#)' verwoordt RWS haar visie op de ruimtelijke kwaliteit van het wegennet. In het eerste deel: 'Atlas van de snelwegomgeving' worden basisbegrippen over de inpassing van snelwegen in het landschap uitgelegd en in het tweede deel: 'Geheugen van het snelweglandschap' wordt ingegaan op ontwerpvisies en ontwerpconcepten voor de inpassing van snelwegen.

'Kijk op de ruimtelijke kwaliteit van snelwegen' borgt de huidige ontwerp kwaliteit van de weg, maar biedt tevens kaders voor aanpassingen op wegtrajecten. Zo wordt samenhang in ruimte en tijd van het wegennetwerk geborgd. Met steeds verdergaand detailniveau wordt aangegeven welke elementen zorgen voor samenhang op netwerk-, route-, weg- en trajectniveau. Zo wordt duidelijk waar vastgehouden dient te worden aan eerder gekozen ontwerpprincipes en waar ruimte is voor vrijheid in de aanpak.

Bovenstaande geldt hetzelfde voor de '[Kijk op de ruimtelijke kwaliteit Rijkskanalen](#)'.

Bijlage 3. Standaarddocumenten RK&V

Bijlage 4. Plan van Aanpak Vormgeving

Doel en scope

Het Plan van Aanpak Vormgeving maakt naast het Voorontwerp deel uit van het Plan Vormgeving. Doel van het Plan van Aanpak Vormgeving is dat marktpartijen Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving procesmatig voldoende in het ontwerp- en realisatieproces waarborgen, van tenderontwerp tot en met de oplevering van het project. Er dient dus integraal, in samenhang met alle andere aspecten, ontworpen te worden. De marktpartijen zijn daarbij vrij in de keuze van de (landschaps)architect, mits deze aantoonbaar geschikt is en een sleutelrol vervult.

Kwaliteitsborging

Het Plan van Aanpak Vormgeving is een belangrijk instrument om de gewenste kwaliteit op procesniveau te kunnen borgen. RWS toetst na gunning het ontwerpproces op basis van Systeem Gerichte Contractbeheersing (SCB) aan de hand van het Plan van Aanpak Vormgeving. Het Plan van Aanpak is op zichzelf geen garantie voor een inhoudelijk goed ontwerp. Daartoe is de inbreng van inhoudelijke expertise noodzakelijk.

Getoetst wordt op risico's ten aanzien van RK&V. Dit kan dus bijvoorbeeld een toets zijn of de (landschaps)architect van de ON alle beeldbepalende tekeningen gezien en getoetst heeft. Beeldbepalende tekeningen zijn alle tekeningen die bepalend zijn voor de verschijningsvorm.

Inhoudelijke eisen

In het Plan van Aanpak Vormgeving moet de gegadigde aantonen dat het ontwerpproces integraal wordt beheerst gedurende alle stadia van het ontwerp- en bouwproces, van tenderfase tot en met de voltooiings- of opleveringsdatum en aantonen dat de (landschaps)architect(en) tijdens het ontwerp- en bouwproces een sleutelrol heeft/hebben. Het (deel)managementplan RK&V dient tenminste te omvatten:

- De integrale ontwerpvisie van gegadigde;
- Welke ontwerpstappen in het proces worden onderkend om tot een integraal ontwerpproces te komen;
- De samenstelling van het ontwerpteam: welke geschikte personen/bureaus zullen worden ingezet voor de Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving en welke expertise, rol en verantwoordelijkheden hebben zij om tot de gewenste kwaliteit te komen;
- Dat het Q-team of een vergelijkbare commissie betrokken wordt en de wijze waarop om tot de gewenste kwaliteit te komen;
- Raakvlakbeheersing met alle betrokken disciplines gedurende het gehele ontwerp- en bouwproces;
- Aantonen hoe de sleutelpositie van de (landschaps)architect in het ontwerp- en bouwproces gewaarborgd wordt en de bevoegdheden die daaraan gekoppeld zijn en aantonen waarom dit tot de gewenste kwaliteit leidt;
- Inzicht hoe omgegaan wordt met conflictsituaties en welk escalatiemodel wordt gehanteerd tussen de (landschaps)architect(en) en de projectorganisatie, om aan te tonen dat de ruimtelijke kwaliteit voldoende gewaarborgd kan worden. Hierbij is het noodzakelijk dat de positie van de (landschaps)architect niet ondergeschikt is aan technische disciplines en conflicten bij escalaties bij de eerste opschaling integraal worden beslecht. Het is niet acceptabel als conflicten op het gebied van ruimtelijke kwaliteit bij de eerste opschaling door een louter technische discipline worden beoordeeld.

Bijlage 5. Inschrijvingsontwerp

Doel en scope

Het Inschrijvingsontwerp maakt naast het Plan van Aanpak Vormgeving deel uit van het Plan Vormgeving. Aan de hand van het inschrijvingsontwerp worden de volgende punten getoetst:

1. Betreft de gegadigde zijn architect(en) op de juiste wijze in zijn ontwerpteam tijdens de tenderfase.
2. Interpreteert het ontwerpteam van gegadigde het E-PvE op de juiste wijze.
3. Voldoet het ontwerp of kan het gaan voldoen aan de gestelde eisen m.b.t. de ruimtelijke kwaliteit en vormgeving zoals verwoord/verbeeld in het E-PvE en het Landschapsplan.

Kwaliteitsborging

Een deskundige beoordelingscommissie beoordeelt het Inschrijvingsontwerp. De inhoudelijke adviseurs RK&V van GPO en/of PPO kunnen daarbij adviseren.

In een Q-team kunnen bijvoorbeeld de volgende personen deelnemen:

- (landschaps) architect en opsteller E-PvE en Landschapsplan
- Adviseur RK&V
- Vertegenwoordiger Gemeente/Welstand
- Vertegenwoordiger Monumentencommissie
- Een onafhankelijk en ter zake deskundige voorzitter, bijvoorbeeld de Rijksadviseur voor de Fysieke Leefomgeving

Bijlage 6. Kernboodschap duurzaamheid

Kernboodschap Duurzaamheid Rijkswaterstaat

Rijkswaterstaat is meer dan 200 jaar geleden opgericht om het bestaansrecht van Nederland te verzekeren, tegen de dreiging van het water. Al die tijd zijn we vormgevers van de fysieke omgeving geweest, met dijken, rivieren, polders en snelwegen. Nu de aarde wordt bedreigd door de veranderingen van het klimaat en uitputting van de grondstoffen, komt deze rol in een nieuw licht te staan.

Rijkswaterstaat draagt in de eerste plaats zorg voor de fysieke wereld om ons heen. Dit betekent dat we alle activiteiten van Rijkswaterstaat verantwoorden vanuit de impact op onze aarde. Dat is het fundament, onze duurzame leefomgeving.

In onze nieuwe kerntaak duurzame leefomgeving richten we ons de komende jaren op drie speerpunten:

- **Duurzame gebiedsontwikkeling.**
We kijken verder dan alleen het beheren en ontwikkelen van onze eigen netwerken. We beheren en ontwikkelen de netwerken vanuit de gebiedsopgaven: meervoudig en samen met anderen.
- **Energie en klimaat.**
In 2020 hebben we tenminste een reductie van 20% CO₂-uitstoot gerealiseerd. In 2030 functioneren Rijkswaterstaat en de netwerken die we beheren energieneutraal.
- **Circulaire economie.**
We maken we onze eigen bedrijfsvoering duurzaam door circulair in te kopen. We ontwerpen onze netwerken duurzaam. Verder zorgen we dat het materiaal van ons areaal onderdeel is van de duurzame kringloop.

De komende jaren richten we ons op deze drie speerpunten. Dat betekent niet dat duurzaam waterbeheer, mobiliteit, gezondheid of natuur irrelevant zijn. Daar waar het mogelijk is, voor de hand ligt of daar waar meekoppelkansen liggen, zullen we het niet laten. Maar de focus van ons fundament is helder.

Bijlage 7. Contactgegevens

De opgeleide facilitatoren, die je kunnen helpen bij het opzetten van een Omgevingswijzer-sessie, zijn:

MN	Robin Aerts
ZN	Joost Pijnappel
ZN	Claudia Riethof
NN	Richard Pool
WNN	Jessica Sluis
WNN	Mirjan Wesseling
WNN	Jacob de Wild
WNZ	Laurens van Tiel
WNZ	Dorrieth Dijkzeul
ZD	Conny Buijs
ZD	Jan Willem Slager
ZD	Michael de Bruijn
ON	Lotte Greeve
ON	Joyce Zuijdam
ON	Marja Hamilton
PPO	Joe van Liebergen
GPO	Anand Ramdien
GPO	Ellen Duijvestijn
RVR	Karin van Andel
CD	Harald Versteeg
WVL	Petra Bakker
WVL	Jan Frank Mars
WVL	Ireen Röling
WVL	Marije van der Meer
WVL	Hans Gerritsen
WVL	Simone Houtman
WVL	Annemiek Tromp
WVL	Frederieke Knopperts

Contactgegevens coördinatoren en adviseurs Ruimtelijke Kwaliteit

Naam	Organisatie onderdeel	Functie	Telefoon	E-mail
Robin Aerts	MN	Adviseur ruimte en duurzaamheid	06 55 71 42 67	robin.aerts@rws.nl
Pravesh Baboeram	WVL	Adviseur Ruimte	06 54 90 20 35	pravesh.baboeram@rws.nl
Marloes Bijlsma	WVL	Adviseur Ruimtelijke kwaliteit & cultuurhistorie	06 54 29 48 00	marloes.bijlsma@rws.nl
Marianneke Creemers-Hazebroek	MN	Coördinator Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving	06 20 54 92 30	marianneke.creemers@rws.nl
Ellen van der Gaauw	WNZ	Adviseur en coördinator RK&V	06 11 36 44 20	ellen.vander.gaauw@rws.nl
Eli Gehasse	WVL	Senior adviseur cultuurhistorie en archeologie	06 12 28 65 15	eli.gehasse@rws.nl
Inez 't Hart	WVL	Senior adviseur ruimte en duurzaamheid	06 31 97 05 06	inez.t.hart@rws.nl
Regina Havinga	RVR & HWBP	senior adviseur duurzaamheid & rk&v	06 52 60 22 68	regina.havinga@rws.nl
Sanne van den Heuvel	ZD	Coördinator RK&V	06 15 01 28 95	sanne.vanden.heuvel01@rws.nl
Adam Hofland	PPO	Adviseur Ruimtelijke Kwaliteit	06 31 67 39 37	adam.hofland@rws.nl
Jos Huisman	ZN	Adviseur RK&V district Zuidoost	06 53 13 21 80	jos.huisman@rws.nl
Jan Willem de Jager	GPO	Adviseur RK&V	06 15 87 96 83	janwillem.de.jager@rws.nl
Marijke Jansma	NN	Coördinator RK&V	06 23 64 89 34	marijke.jansma@rws.nl
Milou Joosten	WVL	Adviseur Ruimtelijke Ontwikkeling	06 11 52 63 99	milou.joosten@rws.nl
Roderick van Klink	GPO	Adviseur RK&V	06 11 84 39 55	roderick.van.klink@rws.nl
Ton van der Kreeft	GPO	Adviseur RK&V	06 11 52 60 64	ton.vander.kreeft@rws.nl
Lisanne Kusters	ZN	Adviseur RKV districten West en Midden	06 46 14 96 55	lisanne.kusters@rws.nl
Erik van Langen	WNN	Coördinator RK&V	06 25 51 94 23	erik.van.langen@rws.nl
Nils Leemans	ON	Coördinator RK&V	06 51 18 37 44	nils.leemans@rws.nl
Raymond Linssen	WVL	Adviseur RK&V	06 21 83 94 47	raymond.linssen@rws.nl
Peter Omvlee	ZN	Coördinator RKV	06 52 58 18 38	peter.omvlee@rws.nl
Jacqueline Rijpert	GPO	Adviseur RK&V	06 11 58 17 30	jacqueline.rijpert@rws.nl
Marleen de Ruiter	GPO	Adviseur RK&V	06 21 64 98 04	marleen.de.ruiter@rws.nl
Joke Schalk	WVL	Adviseur RK&V	06 15 96 02 46	joke.schalk@rws.nl
Wim Spenkelink	GPO	Adviseur RK&V	06 11 52 61 15	wim.spenkelink@rws.nl
Laurens van Tiel	WNZ	Adviseur/coördinator RK&V	06 54 90 20 57	laurens.van.tiel@rws.nl
Kingson Wu	WNN	Coördinator RKV	06 29 39 91 07	kingson.wu@rws.nl

Ruimtelijke Kwaliteit en Vormgeving

Nummer:	1057
Versie:	2.1
Status:	In beheer
Type:	Kader
Inhoudelijk beheerder:	Jacqueline Rijpert
Verantwoordelijke afdeling:	Afd. Advies Technisch Management
Netwerken:	Hoofdvaarwegennet, Hoofdwatersysteem, Hoofdwegennet
Rollen:	Omgevingsmanager, Technisch Manager, ProjectManager, Contractmanager
Fase:	Planuitwerking, Verkenning, Realisatie
Proceseigenaar	Proceseigenaar Aanleg en Onderhoud